

PÓSÁN LÁSZLÓ

A Német Lovagrend államalakítási kísérletei Kelet-Európában

A Német Lovagrend Erdélyben

1. A Német Lovagrend behívásának okai

A szűkös forrásanyag miatt a Német Lovagrend magyarországi behívásának okait keresve csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Az 1211. évi oklevélből annyit tudhatunk meg, hogy a kunokkal határos puszta és lakatlan földet (*ultra silves versus Cumanos licet desertam et inhabitatam*) II. András azzal adományozta a lovagoknak, hogy azt benépesítsék, illetve az ország határait a kunok ellen védelmezzék és kiterjesszék.¹ Ez utóbbin a kunok megtérítésében való közreműködést kell értenünk. A szakirodalom többsége is a határvédelem kérdésének rendezési igényét tekinti a behívás egyik fontos mozgatórugójának.² Ezzel összefüggésben lényegesnek tűnik az, hogy a Német Lovagrend – eltérően a már Magyarországon lévő Templomos és Johannita Rendtől – nem szétszórt, rendházakhoz kapcsolódó birtokadományt nyert, hanem egy zárt, egységes territóriumot, ami a határvédelem új formájának kísérletét jelentette.

Igaz ugyan, hogy a magyar határvédő gyakorlat a honfoglalástól az egy területi tömbre ültetett határőrségnek rendszerét alkalmazta, de a lovagok betelepítésével II. András lényegében nyugati típusú katonai elemet próbált meg a régi kereteket is figyelembe véve meghonosítani Magyarországon. Erre azért volt szükség, mert az ország keleti határait hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de mindig is fenyegető kun támadások a 12. század végén, a 13. század elején ismét megsokasodtak, ahogy a kunok egyre jobban érzékelték a sztyeppei népek nyugtalanságát és később a mongol nyomást.³ Így a határvédelem régi, gyepüakadályokra épülő formája

-
1. *Franz Zimmermann–Carl Werner*: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. Hermannstadt, 1892. (a továbbiakban UB) Nr. 19.
 2. *Borosy András*: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadtörténelmi Közlemények, 1987. 223–224.; *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1987. 822.; *Ernst Hering*: Der Deutsche Ritterorden. Leipzig, 1943. 67.; *Kristó Gyula–Makk Ferenc*: Az Árpád-házi uralkodók. Bp. 1988. 245.; *Maksay Ferenc*: A szászok megletelepülése. In: Erdély és népei. Bp. 1941. 981.; *Harald Zimmermann*: Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. In: Die geistliche Ritterorden. Hrsg. von *Josef Fleckenstein* und *Manfred Hellmann*. Sigmaringen, 1980. 271.
 3. *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság. Bp. 1987. 18.

már nem bizonyult kielégítőnek. 1211-ben még csak a probléma felismeréséről és kísérletről beszélhetünk: a határvédelem új koncepciója csak IV. Béla korában lett általános, miután a gyepük fogvatékosságát bebizonyította, hogy a tatárok könnyen betörhettek az országba.⁴

Az Andreanum ismeretében talán feltételezhető az is, hogy a királyi hatalom az egyre erősödő világi nagybirtok ellensúlyozására is gondolt a német lovagok betelepítésével, ezért adományozott egybefüggő földterületet, s csak e terv kudarca után fordult a szászokhoz. Mint Szűcs Jenő kimutatta, a telepítési politikában a 13. században jelent meg az az új elv, hogy az idegen etnikumokat egységben kell hagyni, mert csak így támaszkodhat rájuk a királyi hatalom.⁵

A lovagok erdélyi betelepítését a király rokon kapcsolataival is gyakran összefüggésbe hozzák. Ismeretes, hogy Gertrud királyné a családtagjain kívül is minden német jövevény iránt „bőkezű és szivélyes volt.”⁶ Marczali Henrik és Harald Zimmermann a Német Lovagrend behívásában a királyné öccsének, Bertholdnak szerepét is jelentősnek vélték, aki 1211-ben nemcsak kalocsai érsek volt, hanem a Tengerszemlék bánjaként magas világi tisztséget is betöltött.⁷ Az 1211. évi adománylevelében a tanúk között az alábbi formában szerepel: „*archiepiscopo... reverendo Bertoldo Colocensi electo et bano*”.⁸ A betelepítésben részben Berthold művére ismerhetünk, hiszen a következő évben már mint erdélyi vajda szerepel,⁹ azaz Erdély egyházi és világi vezetése egy kézben összpontosult, hiszen az erdélyi püspökség a kalocsai érsek alá tartozott.¹⁰ Az 1212. évi újabb oklevélben már így szerepel: „*reverendo Bertholdo Colocensi archiepiscopo et vaivoda*”.¹¹ A behívás közvetlen előzményének általában Erzsébet magyar királyné és Hermann türingiai örgróf (1190–1217) fiának, Lajosnak az eljegyzését tekintik.¹²

A pápa támogatását élvező, és a császári házzal rokonságban álló türingiai fejedelemmel való szövetség kívánatosnak tűnhetett a magyar király számára, akinek politikájával szemben már az 1210. évi években főúri ellenzék szerveződött, amely III. Béla Bizáncban maradt öccsének, Gézának egyik fia személyében trónkövetelőt kívánt állítani ellene.¹³ Az eljegyzés realizálásában Gertrud királynénak a döntő szerepe lehetett, akit feltehetően testvére, Echbert bambergi püspök is befolyásolt. A merániai hercegi család tagjai számára is előnyöket jelentett ez a házasság, mert pl. Eckbert püspök és fivére Henrik isztriai gróf – akit a Sváb Fülöp német király meggyilkolásában való bűnrészesség miatt a birodalomból száműztek – 1211-ben Erzsébet eljegyzésekor térhetett csak vissza Németországba.¹⁴ A Német

4. *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 167.

5. *Szűcs Jenő*: A középkori Magyarország népei. História, 1982. 5-6. sz. 5.

6. *Kristó Gy.–Makk F.*: i. m. 248.

7. *H. Zimmermann*: i. m. 272.

8. UB I. Nr. 19.

9. *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). Bp. 1896. 378.

10. *Fejér Ignác*: A német és templomos lovagok Haralyban. Eger, 1894. 11.

11. UB I. Nr. 22.

12. *Sz. Jónás Ilona*: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp. 1986. 39.; *Marian Turnler*: Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit. Wien, 1954. 183.; *H. Zimmermann*: i. m. 271.

13. *Kristó Gy.–Makk F.*: i. m. 248.; *Sz. Jónás I.*: i. m. 40.

14. *Sz. Jónás I.*: i. m. 39.

Lovagrend szempontjából a Magyarország és Thüringia közti szövetség azért volt jelentős, mert Hermann von Thüringen grófot az 1244 után keletkezett „Narratio de primordiis Ordinis Teutonici” a Rend egyik fontos támogatójaként említi.¹⁵ Így nem véletlen, hogy a Rend legrégebbi renháza Halléban jött létre, majd az első rendtartomány is Thüringiában alakult meg.¹⁶ Lényegesnek tűnik az is, hogy az ekkori nagymester, Hermann von Salza (1209–1239) a thüringiai őrgrof miniszteriálisai közül származott.¹⁷ A fiatal s még szerény anyagiakkal rendelkező lovagrend előtt hatalmas lehetőség csillant meg 1211-ben.

2. A Német Lovagrend tevékenysége Erdélyben

A Rend barcasági szereplését az 1211. évi adománylevélnél lehet először megragadni. A hely és nap nélküli oklevelet Marian Tumler szerint hiányosan állították ki.¹⁸ A szöveg egyértelműen körülhatárolja az eladományozott területet: „e föld első határa pedig Almag vár gyeplőjénél kezdődik és egészen Noilgiant vár gyeplőjéig terjed, és innen pedig Miklósvár gyeplőjéig, ahol az a víz folyik, amelyet Oltnak neveznek, innen az Olton felfelé egészen addig emelkedik, ahol a Tortillion az Oltba ömlik, és innen ugyanezen Tortillion forrásáig megy, és annak a víznek a kezdetétől, amit Timusnak neveznek, a Borzának nevezett víz torkolatáig terjed, azután – minthogy ugyanezt a földet havas hegyek ölelik körül –, egészen Almagia-ig terjed, és mivel ezt az egész földet az előbb említett hegyek és folyók veszik körül, Borzának nevezik.”¹⁹ Györfly György szerint „az említett várak gyeplői nem a várak közvetlen közelében voltak, hanem a Fogarasföldet és Barcaságot elválasztó hegység átjáróin, s így a határ az Oltig a hegység volt.”²⁰ Ez a hegység, s az itteni várak alkották az előttük elterülő széles gyeplősávval a határvédelem eddigi vonalát.

A Német Lovagrendnek adományozott Barcaföld határai – csekély eltéréssel – megegyeztek a későbbi Szászföldhöz tartozó Brassóvidék 1876-ig fennálló határaival.²¹ Az oklevél szerint a terület pusztá és lakatlan volt, noha a Havasok mezőgazdasági termelésre kiválóan alkalmas síkságot zártak körül.²² A szakirodalom általában úgy foglal állást, hogy a „deserta et inhabitata” szavak nem jelentik a terület teljes néptelenségét. Maksay Ferenc szerint pl. ez legfeljebb úgy értelmezhető, hogy a Barcaságnak az ország központi területeinél jóval ritkább volt a lakossága.²³ Györfly a magyarba és a németbe is átkerült török eredetű helynevek

15. Udo Arnold: Entstehung und Frühzeit des Deutschen Ordens. In: Ritterorden Europas i. m. 92.; H. Zimmermann: i. m. 273.

16. U. Arnold: i. m. 92.; Marinus Deelman: Der Deutsche Ritterorden einst und jetzt. Wien, 1903. 51.; E. Hering: i. m. 25.; Bernhard Sommerland: Der Deutsche Orden in Thüringen. Halle, 1931. 5.; Rudolf Wolf: Das Deutsch-Ordenshaus St. Kunigunde bei Halle. Halle, 1915.

17. H. Zimmermann: i. m. 273.

18. M. Tumler: i. m. 184.

19. UB I. Nr. 19.

20. Györfly Gy.: i. m. 822.

21. Borosy A.: i. m. 224.; Györfly Gy.: i. m. 822.

22. Györfly Gy.: i. m. 821.

23. Maksay F.: i. m. 90.

alapján kisszámú, Havasalföldről beszivárgott török népelemet feltételez.²⁴ A Brassó városnevét etimologizáló Alfredy Prox szláv szórványokban találja meg a környék lakóit, s egyúttal cáfolja azokat az állításokat, miszerint a Barcaságot a jelzett időben románok lakták volna, s a német telepesek az „autochton” lakosokat szorították volna ki.²⁵

Az oklevél meghatározta, hogy az esetleg itt talált arany vagy ezüst felerészben a királyt, felerészben a lovagokat illesse. Szabad vásárokat (*libera fori*) engedélyezett nekik azzal, hogy a vásárvámot ők szedjék.²⁶ A 12. század derekáig a vásártartás és a vámok felett is szinte kizárólag a király rendelkezett. III. Béla kezdte meg ezek eladományozásait s utódai alatt ez folytatódott. Eleinte főképpen egyházi intézmények részesültek ilyen adományokban,²⁷ mint pl.: 1211-ben a lovagrend. Az adománylevél mentesítette a lovagokat az erdélyi vajda vendégül látása, a szabadok dénárjai és pondusai/?, valamint bármely más királyi adó fizetése alól. Megengedte, hogy maguk válasszanak bírót, s egyedül a király joghatóságának legyenek alávetve.²⁸

Ezek az oklevél konkrétumai. Marian Tumler szerint eleve elhibázott volt egy különösen fenyegetett határterületnél a védelem megszervezésére csak fából készült várakat és városokat engedélyezni²⁹ (*contra Cumanos castra lignea et urbes ligneas*).³⁰ E mögött valószínűleg azt kell látnunk, hogy a magyarországi gyakorlat a föld-sáncokkal körülvett mentsvárakat ismerte elsősorban, s ezek is döntően a király birtokában voltak. Az új típusú kővárak első példányai minden jel szerint II. András korában épültek fel,³¹ de 1211-ben erről még nem igen beszélhetünk.

Már az lényeges jelenségnek tűnik, hogy egyáltalán erősségek építését engedélyezi az oklevél, mert Kristó Gyula szerint az 1220-as évekig Magyarországon csak a király emelhetett várat.

Magánvárak építése az 1222. évi Aranybulla kibocsátását követően kezdődött el, ám e folyamat IV. Bélának a tatárjárást megelőző birtokvisszavételei során megtorpant.³² Az adománylevél legnagyobb hiányosságát Marian Tumler abban látja, hogy a jogokat és a kötelezettségeket nem határolja el. Hiányzik minden rendelkezés arra vonatkozóan, hogy hűbér jellegű-e a Barcaság vagy sem; nincsen előírva a katonai kötelezettség és engedelmesség, s nem lehet tudni, milyen eljárás várható szerződészegés esetén.

24. Györffy Gy.: A székelyek eredete és településük története. In: Erdély és népei. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1941. 63.

25. Alfred Prox: Corona, Kronstadt, Brasov, Brassó (Zur Etymologie und Herkunft des Stadtnamens). In: Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen. Szerk. Paul Philippi. Siebenbürgisches Archiv, Dritte Folge, Bd. 17. 1984. 8–15.

26. UB I. Nr. 19.

27. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: *uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981. 242–251.

28. UB I. Nr. 19.

29. M. Tumler: i. m. 184.

30. UB I. Nr. 19.

31. Fügedi Erik: A befogadó: a középkori magyar királyság. In: *uő*: Kolduló barátok... i. m. 113.

32. Kristó Gy.: Az Árpád-kor háborúi i. m. 168.

Hogy mennyire hiányosan fogalmazták meg az 1211-es oklevelet, azt jól megmutatja összehasonlítása a johannitáknak adott 1247. évi oklevéllel.³³ Ez utóbbiban a király pontosan meghatározta a lovagok katonai kötelezettségét és azt, hogy szerződészegés esetén a király hogyan járjon el.

IV. Béla adományaiért cserébe a Szent János rend a következő katonai kötelezettségekkel tartozott: „ha hadsereg támadná meg a magyar király országait, fegyvereseik egyötödét kell a király seregébe küldeniük. Ha a király Bulgária, Görögország, vagy Kunország irányába indít hadjáratot, a rend harcosainak egyharmadával köteles a király seregét követni. A bármilyen nemzetségből való pogányok, nemkülönben a bolgárok vagy más szakadárok ellen 100 jól felszerelt lovagot kell kiállítaniuk. Keresztény támadó ellen 50 lovagot küldenek a határvárak: Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Újvár védelmére, s másóvá, ahová a király el akarja őket helyezni. Az országba betörő tatárok ellen 60 lovagot kell kiállítaniuk. Szerződészegés esetén a király háromszor emlékezteti kötelezettségére a rendtartomány előjáróit, s ha ezek után a tengerentúli nagymester a király által figyelmeztetve nem segítene a bajon, a király egy éven belül visszaveszi az adományt.”³⁴

Az 1211-es diploma jól érzékelteti a magyar kancelláriai gyakorlat kialakulatlanságát: az 1247. évi adománylevél pedig azt mutatja, hogy IV. Béla tanult a német lovagok barcasági esetéből és a Szörénységbe települő johannitáknak ezért pontosan meghatározta kötelezettségeiket, jogaikat.³⁵

1211-ben tehát a lovagok birtokukba vették a Barcaságot, de arról, hogy a birtokbavétel előtt a Rend valamelyik tagja előzetesen megnézte volna a területet, nem szólnak a források. II. András az oklevélben így rendelkezik: „az előbb említett keresztéseket a fent mondott Borza föld birtokába Juna nevű poroszlónk által rendeltük bevezetni, ki az említett földet bejárta, és ezt Mihály vajda szavai szerint kétségtelen [hitelű] határjelekkel körülvette és megjelölte.”³⁶

1212-ben II. András egy újabb oklevelet adott a Rendnek, amelyben felmentette őket a pénzbevéltők zaklatásaitól, megtiltotta, hogy területére királyi pénzbevéltők lépjenek, és megengedte, hogy a lovagok és népeik az új pénzt ezüst ellenében válthassák be. Az új kiváltságokat az oklevél szerint azért kapta a Rend, mert a kunok folytonos támadásainak vannak kitéve, tagjai állandó életveszélyben élnek, s ezt a hősiek helytállást a király ilyen módon jutalmazza. Az oklevél megnevezi a Barcaságba települt német lovagok vezetőjét, Theodoricut.³⁷

Az a tény, hogy a Barcaság élén nem Hermann von Salza-t, hanem bizonyos Theodor testvért említik, igazolja, hogy a Német Lovagrend nem teljes létszámban költözött be Erdélybe és a rendet a továbbiakban sem innen irányították.

Az oklevél még egy fontos tényről tájékoztat: egy függelékben a király a keresztéseknek adta az általuk épített Kreuzburg várát (*castrum quod Crucpurg no-*

33. *Adriányi Gábor*: Zur Geschichte des Deutschen Ritterorden in Siebenbürgen. Ungarn-Jahrbuch 1971. 10–12.; *M. Tumlér*: i. m. 184.

34. UB I. Nr. 82.

35. *Adriányi G.*: i. m. 22.

36. UB I. Nr. 19.

37. UB I. Nr. 22.

minatur) a körülötte fekvő rétekekkel.³⁸ Az említett vár Györffy szerint a „Bodza-fordulóban lévő Tatár-hágó útvonalán fekszik a régi országhatáron túl 2 km-rel. Ezt az azonosítást támogatja a romnak Marienburggal egyező alaprajza és az 1222-i határleírás, mely a keresztések havasalföldi területének keleti oldalát Kreuzburgtól vezeti le a brodnikok földje felé.”³⁹

Az a tény, hogy a király a Rendnek adományozza ezt a várat és a körülötte fekvő réteket, noha az 1211. évi oklevélben már engedélyezte a favarak építését és örökös szabad birtokként adta a lovagoknak a Barcaságot, arra enged következtetni, hogy a felépített vár kívül esett az első adománylevél által megállapított határokon. A katonai szempontból fontos Tatár-hágó bejáratánál lehetet, valószínűleg a kun támadások innen voltak a leggyakoribbak.⁴⁰ II. András tehát tudomásul veszi, hogy a Rend katonai okok miatt kilépett az általa meghatározott birtokkeretből (a kunok földje felé!), sőt újabb kiváltságaival honorálta is ezt a tevékenységet.

Az oklevél nem szól a vár jellegéről, de az 1211. évi adománylevél favarakat előíró kitétele és az, hogy ezt a várat rövid egy év alatt felépítették, arra utal, hogy Kreuzburg 1212-ben még sáncokkal megerősített faerőd volt. A Tatár-hágó fegyveres biztosítása volt a feltétele annak, hogy a Német Lovagrend ténylegesen birtokolja a Barcaságot és hozzákezdhesen betelepítéséhez. Wilhelm Bergmann szerint a lovagok már beköltözésükkor számos telepest hoztak magukkal.⁴¹ 1213-ban már igazolhatóan vannak betelepülések a Barcaságba. Vilmos erdélyi püspök 1213. évi oklevele azt bizonyítja, hogy nemcsak a távoli Németországból, hanem Erdély többi részéről is érkeztek telepesek.⁴² A püspök a pogányok ellen vívott harcban szerzett érdemeiért a lovagrendnek adományozta a Barcaföld tizedeit, kivéve az odaköltözött magyar és székely telepeseket, kik továbbra is neki tartoztak tizedet fizetni. A telepesek építendő egyházaik papjait maguk választották, de kötelesek voltak őket a püspöknek bemutatni. A hozzájuk utazó püspököt vendégül kellett látniuk, papjaik felett az erdélyi egyházfő bíraskodott.⁴³ Vilmos püspök tulajdonképpen fenntartotta a maga megyéspüspöki hatalmát, amikor utalt a praesentatio szükségességére és arra, hogy a klerikusokat bírói széke előtt kell felelősségre vonni.⁴⁴

Az 1213. évi oklevél kiadását Harald Zimmermann összefüggésbe hozza az 1213 őszén Gertrud és német udvara ellen kirobbant palotaforradalommal.⁴⁵ Gertrud fivére Berthold elvesztette erdélyi vajdai tisztét. A lovagoknak adott püspöki

38. UB I. Nr. 22.

39. Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza i. m. 830.

40. H. Zimmermann: i. m. 274.

41. Wilhelm Bergmann: Erste deutschen Ordensburgen in Siebenbürgen nebst einer Geschichte des Deutschen Ritterordens in diesem Lande 1211–1225 und einem Anhang von Regeste. Freudenthal, 1909. 14.

42. Franz Killyen: Die Anfänge der Stadtwerdung Kronstadts. Beiträge zur Geschichte von Kronstadt i. m. 39.

43. UB I. Nr. 22.

44. Fügedi E.: A befogadó: a középkori magyar királyság i. m. 527.

45. H. Zimmermann: i. m. 279–280.

oklevél tanúi között már csak érsekként szerepel: „*Bertoldo Colocensi archiepiscopo*”.⁴⁶ Zimmermann úgy véli, érthető, ha a lovagrend a németellenes közhangulat miatt igyekezett biztosítani birtokát. Véleményünk szerint azonban az a palotaforradalom, amelyben az arisztokrácia csúcsán állók vettek részt (akik korábban, vagy a gyilkosság időpontjában országos méltóságot: nádor, bán, vajda vagy udvari tisztséget: királynéi udvarispán viseltek⁴⁷), semmiképpen sem irányult az országos politikától távol élő, kunokkal hadakozó lovagok ellen. A lovagok a Barcaság helyzetének konszolidálásával voltak elfoglalva, ehhez hozzátartozott a terület egyházi állapotának rendezése is, ezért kellett az idézett oklevelet kiadni.

Akár a várépítés, akár a telepítés ügyét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy II. András és a Német Lovagrend viszonya mintegy korai előképe annak a nagy reformmozgalomnak, amely IV. Béla és a világi nagybirtok viszonyát a tatárjárás után jellemezte. II. András megengedte a lovagoknak, hogy várat építsenek: ez szélesebb körben 1242 után lett gyakorlat; másrészt a királyi joghatóság alá tartozó telepítéssel új színterrel gazdagodott, amikor a lovagrendre bízták a Barcaság benépesítését. Szűcs Jenő kutatásai alapján tudjuk, hogy a telepítés ügye a királyi hatalom érdekköréből 1270 után került a nagybirtok vonzáskörébe.⁴⁸

A lovagok barcasági telepítő tevékenységét erősen meghatározták a katonai szempontok: rövid idő alatt komoly erődtítményeket kellett építeniük, hogy a terület biztonságát megteremtsék. Ez nem könnyen felgyújtható falvakat jelentett, hanem kővárakat, amelyek felépítéséhez nagyszámú munkaerőre volt szükség. Ezért a közelből is sok magyart, székelyt és altlandi szászt telepítettek birtokukra.⁴⁹ A nyugati telepések, összefüggésben a Rend túringiai kapcsolataival, jórészt a magdeburgi érsekség és a bambergi püspökség által szervezett csoportokkal érkeztek az első időkben Erdélybe.⁵⁰ A későbbiekben érkező telepések döntően Flandriából és a Rajna-vidékről származtak.⁵¹ Az a tény, hogy a Német Lovagrend rövid idő alatt erős várakat emelt, illetve az, hogy 1223-ban önálló dékánsságot hoztak létre, jelentős népesség-betelepítést feltételez.⁵² A népesség nagyságát jelzi az is, hogy a Friesachi évkönyvek (1217–1300) tatárjárásról frott részei Erdélyben és a Barcaságban nagyszámú ember pusztulásáról tudósítanak.⁵³

A rendelkezésünkre álló források nem szólnak a telepések jogi helyzetéről, feudális kötelezettségeiről, de a Német Lovagrend baltikumi szereplésére gondolva talán nem tűnik indokolatlannak bizonyos analógiák feltételezése. A telepítés, a kolonizáció gyakorlata a parasztság jogi állapotának magasabb fokát jelentette. Ernst Hering szerint a lovagok szabadsággal és önállósággal ruházták fel telepeseiket, úgy, mint majd később Poroszországban. Egységesítették kötelezettségeiket

46. UB I. Nr. 27.

47. *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. (A középkori magyar arisztokrácia fejlődése.) Bp. 1986. 86–87.

48. *Szűcs Jenő*: A feudalizmus „második korszakának” alapvetése Magyarországon. Az utolsó Árpádok 1242–1301. (Doktori értekezés tézisei.) Bp. 1986. 5–6.

49. *Domokos P. P.*: i. m. 34.

50. *Fr. Kilyen*: i. m. 40.

51. *E. Hering*: i. m. 73.

52. *M. Tumlér*: i. m. 188.

53. A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Györffy György*. Bp. 1986. 246–247.

a feudális járadék és szolgáltatás terén, azonos jogi helyzetbe kerültek, és egyforma nagyságú telkeket kaptak. A Rend szabad vadászati és halászati jogot adott, valamint a rétek, legelők, erdők hasznát is átengedte annak fejében, hogy a telepesek és utódaik szükség esetén katonai szolgálatot teljesítenek és a várépítéseknel segítenek.⁵⁴

Az ilyen fegyveres szolgálattal járó paraszt-hűbérek adományozására Enn Tarvel és Manfred Hellmann kimutatása szerint a Baltikumban is sor került.⁵⁵ A katonáskodó parasztok a Rend fegyveres haderejének gyalogos alapját képezték.⁵⁶

A telepesek sorából általában kiemelkedtek a telepítést szervező soltészek: 2-3 jobbágytelket kaptak, ők lettek a falvak bírái és a birságokból származó jövedelmek egy része szintén őket illette. Ezenkívül sokszor kocsmatartási és malomállítási joggal is rendelkeztek.⁵⁷

A népesség másik részét a szolgálta állapotú elemek alkották. Nemcsak a kelet-európai gyakorlat ismerte még a 13. században a szolgáltság intézményét,⁵⁸ hanem a keresztes háborúkban részt vevők is találkoztak az európaiaktól gyökeresen eltérő muszlim rabszolgasággal.⁵⁹

A szolganépesség valószínűleg csekély lehetett a Barcaságban, hiszen a lakosság majdhogy nem egésze telepesként érkezett a lovagok birtokára. A barcasági szolgáltelemek minden bizonnyal hadifoglyokból kerültek ki, s ez azután sem igen változott, hogy a lovagrend nagy kun területet hódított meg, mert a kunok nem letelepült életmódot folytattak. A Rend nem tudott nagyobb számban meghódítani és gazdaságilag hasznosítani kunokat. A szolgálat feltehetően az állattartásban alkalmazták.

A Német Lovagrend – jellegéből adódóan – a modernebb művelési rendszer elterjesztésén kívül jelentős szerepet játszott a Barcaság kereskedelmi viszonyainak a fellendítésében is. Georges Duby mutatott rá, hogy „a szerzetesi gazdálkodás olyan fogyasztói gazdaság, mely nem a termelés függvénye, hanem az előre meghatározott szükségleteké. A közösséget tehát egyáltalában nem az érdekli, hogy határtalanul növelje minden egyes uradalmom jövedelmét, hanem az, hogy fenntartsion egy olyan szintet, amely minden évben bőségesen biztosítja számára a mezőgazdasági terményeket, beszámítva az időjárás csapásokat és a termelés véletlenjeit is.”⁶⁰

Ez a fogyasztás szabályain, a táplálkozás szükségletein (*victus*) túl a termékefelesleg értékesítésére ösztönözte a monostort: másrészt a folszerelési szükségletek

54. E. Hering: i. m. 73.

55. Manfred Hellmann: Das Lettenland im Mittelalter. Münster-Köln, 1954. 215.; Enn Tarvel: A parasztság társadalmi differenciálódása Észtorszában a feudalizmus idején. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae series historica XXIX-XXX. KLTE. Debrecen, 1979-1980. 5.

56. Gustav A. H. Stenzel: Geschichte des preussischen Staats. Hamburg, 1830. 93.

57. Arató Endre-Niederhauser Emil-Perényi József-I. Tóth Zoltán: A kelet-európai országok története a kezdetektől a kapitalizmus koráig. Bp. 1984. 269.

58. Magyarország története I. Bp. 1984. 1331.

59. Walter Zöllner: A keresztes háborúk története. Bp. 1980. 257.

60. Georges Duby: Emberek és struktúrák a középkorban. Bp. 1978. 36.

(*vestitus*) kielégítése rendszerint vásárlás útján történt, s a Rend mint katonai szervezet, e téren komoly fogyasztóként jelentkezett.

Ernst Hering a Német Lovagrend kun földre történő előrenyomulását összefüggésbe hozza a kereskedelmi érdekekkel. Szerinte a Latin Császárság megalapítása új perspektívát jelentett a lovagoknak: a Duna mentén a Fekete-tengerig terjedő pogányok lakta terület megszerzését és itt a levantei kereskedelem számára fontos kirakodóhelyeket jelentő városok és telepek létesítését.⁶¹ A Rend és a Hanza későbbi együttműködését⁶² alapul véve nem tűnik elképzelhetetlennek a lovagok azon törekvése, hogy részesedjenek a keleti kereskedelem hasznából. A Templomos Rend széles körű bankári- pénzügyi tevékenységének példája ugyancsak ösztönözhetette a Német Lovagrendet.⁶³ A kun földre történő előrenyomulásnak két alapvető feltétele volt:

1. a barcasági törzsbirtok biztosítása várakkal és
2. a megfelelő katonai potenciál.

1211 és 1222 között a Rend öt erős kővárat épített, noha a királyi engedély csak favarakra vonatkozott. Az 1222-es oklevél, amely kővárak építését engedélyezi (*castra et urbes lapideas*),⁶⁴ gyakorlatilag ennek a ténynek a tudomásulvétele. A várak nevét Kreuzburg kivételével nem jegyzték fel, de nekik tulajdonítják a méretében és szerkezetében rokonságot eláruló Marienburgot, mely egy régebbi földvár helyén épült, s a lovagok fő várának tekinthető,⁶⁵ továbbá Feketehalom várát.

Újabb ide sorolják a Töröcsvári-hágó havasalföldi oldalán fekvő Cetatea Neamtului várát Rucar falu közelében. Ötödik várak valószínűleg Höltövény volt.⁶⁶ Fejér Ignác szerint a lovagok egykori római és népvándorlaskori megerősített helyekre építették váraikat, de teljesen újakat is emeltek.⁶⁷ Marian Tumler kiemeli, hogy a katonailag képzett lovagok könnyen védhető, egymáshoz viszonylag közel eső helyeket néztek ki a váraiknak, mert így azok fegyveresei értesíthették és segíthették is egymást. 20 évvel később ugyanilyen elv alapján épültek ki a rend poroszországi várai is.⁶⁸

A lovagok, ahogyan majd Poroszországban is, arra törekedtek, hogy a stratégiai pontok és jelentős közlekedési utak ellenőrzését a kezükben tartsák,⁶⁹ sőt Nyugat-Európában is igyekeztek a fontosabb utak közelében rendházakat szerezni. Ilyen volt pl. a Rajna-vidéken a ramersdorfi ispotály, mely a Rajna viziútja mellett

61. *E. Hering*: i. m. 76.

62. *Henryk Samsonowicz*: Der Deutsche Orden und die Hanse. In: Ritterorden Europas i. m. 317–328.

63. *Stephan Howarth*: A templomosok titka. Bp. 1986. 248–265.; *Jan W. Kowalski*: Szerzetesek, egyházak, társadalom. Bp. 1975. 197–213.

64. UB I. Nr. 31.

65. *Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország i. m. 822.; *E. Hering*: i. m. 74.; *Fr. Killyen*: i. m. 39.

66. *Borossy A.*: i. m. 224.; *Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország i. m. 822.

67. *Fejér I.*: i. m. 15.

68. *M. Tumler*: i. m. 186.

69. *Fr. Killyen*: i. m. 38.; *M. Tumler*: i. m. 186.

feküdt: vagy a flandriai kereskedelmi helyeket és Kölnt összekötő útnál lévő Siersdorf.⁷⁰

Ezt a törekvést a Barcaságban az az erődnegyszög elégtette ki, amelynek központjában Brassó állt, négy csúcsában pedig Marienburg, Feketehalom, Cetatea Neamtului és Kreuzburg. Marienburg az Olt víziútját, Feketehalom a Szebenbe vezető utat, Cetatea Neamtului a Töröcsvári-szorost, Kreuzburg pedig a Tatár-hágót ellenőrizte. Az utak kereszteződésénél fekvő Brassót is falakkal erősítették meg.⁷¹ A kunokkal szembeni jobb védelmet szolgálta az is, hogy a lovagok átlépték a hegyek vonalát és egy külső védelmi vonalat alakítottak ki. Itt is építettek meg erősített várakat, de ezek száma ismeretlen.

Egy ilyen várról először az 1225. június 12-i pápai oklevél beszél: „*castrum, quod ultra montes nivium multis costruxerant laboribus et expensis...*”.⁷² Egyes kutatók ezt a várat Moldva területére helyezik, és a mai Tirgu Neamt helyén vélik megtalálni, mások a Havasok déli szorosai előtt Cimpulungnál keresik, abból kiindulva, hogy Tirgu Neamt mintegy 200 km-re van Brassótól, s így nem illik bele a Német Lovagrend stratégiai-védelmi koncepciójába.⁷³ Egy harmadik álláspont szerint ezt a várat Dél-Moldvában kell keresni, ott, ahol 1227-ben a rövid életű milkói püspökség központja létezett.⁷⁴

IX. Gergely pápa 1231. április 26-án kelt levele jelzi a Rend sikereit a kunokkal szemben.⁷⁵

Fejér Ignác szerint a lovagok nemcsak a kunok felé terjeszkedtek, hanem stratégiai okokból a szomszédos helyekre, azaz székely területre is benyomultak, először a Barátoson, majd a vele egy vonalban lévő Haralyban telepedtek meg, mert ezek alkalmas védpontokul ígérkeztek a kunok betörései ellen. A székelyek tiltakoztak, s arra hivatkoztak, hogy akaratum ellenére idegenek ott földet nem bírhatnak. Ennek feltehetően volt valami alapja, mert a lovagrend kiűzése után birtokának egy részét a Székelyföldhöz csatolták.⁷⁶

Valószínűleg a lovagok ilyen jellegű terjeszkedése volt az egyik oka annak, hogy II. András a keresztes háborúból visszatérve megdfcsérte a templomos és johannita lovagokat, de a Német Lovagrendről meg sem emlékezett.⁷⁷ Adriányi Gábor véleménye szerint a Rend kiűzésében is szerepet játszott az, hogy fenyegették a Székelyföldet.⁷⁸

II. András 1218-ban vígasztalan kép fogadta. A pápához írt levelében így jellemezte az állapotokat: „amikor Magyarországra visszaérkeztünk, nem Magyarországot, hanem egy elgyötört, feldúlt és minden kincstári jövedelmétől kifosztott országot találtunk, úgy hogy sem adósságunkat, amelybe zarándoklatunk kevert

70. *Heinrich Neu*: Das Rheinland und der Deutsche Orden. In: Zur Geschichte des Deutschen Ordens. Köln-Wien, 1969. 12–13.

71. *M. Tumler*: i. m. 186.

72. UB I. Nr. 45.

73. *M. Tumler*: i. m. 187.

74. *H. Zimmermann*: i. m. 271.

75. UB I. Nr. 59.

76. *Fejér I.*: i. m. 16–18.

77. I. m. 15.

78. *Adriányi G.*: i. m. 20.

bennünket, sem országunkat előbbi állapotába visszaállítani még tizenöt esztendő alatt sem tudjuk.”⁷⁹ A király számára anyagi helyzetének a rendezése volt a legfontosabb feladat, ezért II. András a Szentföldről való hazatérte után szakított az új berendezkedés politikai gyakorlatával, 1218–1219-ből ránkmaradt csekély számú adománylevelei rendre egyháziak javára szólnak.⁸⁰ Messzemenő újjászervezési terv is született, melynek értelmében minden korábbi adományt felül kellett vizsgálni.

Az adománylevelek felülvizsgálatának idején – Marian Tumler szerint – a sok vonatkozásban hiányosan kiállított 1211-es oklevél, súlyosbítva azzal, hogy a Német Lovagrend hadászati okokból nem csak a kunok felé lépte át a számára megállapított határokat, a barcasági adomány megmaradását fenyegette.⁸¹

Úgy tűnik, hogy a pápa beavatkozása a lovagrend barcasági ügyeibe 1218-ban összefügg annak bizonytalan helyzetével. A pápa megerősítette Vilmos erdélyi püspök 1213-as oklevelét, de ezen keresztül közvetve az 1211-es és 1212-es királyi adományokat is.⁸²

Mindez kevésnek bizonyult. Illyéssy János szerint a várföldek visszavételéről intézkedő 1221. évi királyi rendelkezést elsősorban a keresztteseken akarták végrehajtani, mert széles körű elégedetlenség volt tapasztalható ellenük. Így pl.: az erdélyi vajdának zokon esett, hogy a Barcaság kikerült a fennhatósága alól, Vilmos püspököt pedig az keserítette el, hogy a Rend állítólag akadályozta őt legfőbb felügyeleti és egyházvizsgálati jogának gyakorlásában.⁸³ Ernst Hering a Rend és a király közötti meghasonlás okát abban az ármánykodásban látja, amely a lovagok szemére vetette, hogy a korábbi magállapodás ellenére kőfalú várakat és városokat építettek, hogy Magyarországról német és egyéb telepeseket költöztettek a Barcaságba, s hogy pénzt vertek.⁸⁴ A viszony annyira megromlott, hogy II. András visszavette a Barcaságot a lovagoktól és követelte a terület kiürítését. Ebben a kérdésben a szakirodalom általában megegyezik.⁸⁵

Nem sokkal az adomány visszavétele után azonban a király ismét visszahívta a Rendet, sőt kiváltságait még gyarapította is. Domokos Pál Péter szerint a tatárok közeledése új veszedelmet jelentett. Annyira, hogy II. András kibékült a lovagrenddel, és 1222-ben – az Aranybulla esztendejében – kiadott okiratával nemcsak megerősítette az első adományt, hanem újakat is adott.⁸⁶ Ernst Hering lényegesnek tartja, hogy Hermann von Salza a pápa és Ludwig von Thüringen közbenjárását kérte, másrészt feltételezi, hogy Béla koronahercegnek a tervezett „alkotmányreformjához” szüksége volt az egyház támogatására, ezért hajlandó lett engedni a

79. Magyarország története I. Bp. 1984. 1313.

80. Uo.

81. *M. Tumler*: i. m. 190.

82. UB I. Nr. 28.

83. *Illyéssy János*: Törekvések a német lovag-rend meghonosítására Magyarországon. Századok, 1902. 235–236.

84. *E. Hering*: i. m. 75.

85. *Borossy A.*: i. m. 224.; *Domokos P. P.*: i. m. 19.; *E. Hering*: i. m. 75.; *H. Zimmermann*: i. m. 278.

86. *Domokos P. P.*: i. m. 19.

Rend dolgában.⁸⁷ Fejér Ignác III. Honorius pápa közbenjárását tartja lényegesnek a viszály elsimításában.⁸⁸

Feltehetően belső támogatói is voltak a lovagoknak. Az 1221. évi oklevél tanúi között feltűnik az a Tamás nevű klerikus, aki annak idején királyi kancellárként közreműködött a Rend behívásában, később nagyszebeni prépost is lett, tehát német telepések által lakott erdélyi terület egyházi intézménye élén állt, s most mint egri püspök szerepel.⁸⁹ Hogy Tamás egri püspök a Német Lovagrend támogatói közé tartozott, azt bizonyítja az az 1223. január 12-i pápai levél, amely megbízza a püspököt, hogy a lovagok által javasolt személyt nevezze ki barcasági dékánnak.⁹⁰

1222-ben tehát a Rend és II. András átmenetileg megegyezésre jutottak egymással. Ezt a megegyezést egy 1222. május 7-én kelt – Szentpétery Imre szerint kétes hitelességű – oklevél tanúsítja.⁹¹ Harald Zimmermann feltételezi, hogy a királyi privilégium összefügg a pár nappal korábban (április 24-én) kiadott Aranybullával.⁹²

Az oklevél szerint II. András Hermannak, a Német Lovagrend mesterének és rendtársainak adja a már 1211-ben nekik adott Barcaságot, amelyet haragjában elvett tőlük. Az oklevél leírja a Rend kiváltságait az 1211. évi oklevélhez hasonló módon, de egy igen fontos változással: a jövőben kővárakat és városokat is építhetnek (*castra et urbes lapideas*).⁹³ Ez a kiváltság tulajdonképpen már meglévő állapotot szentesített, ugyanúgy, mint az, hogy a király nekik adta a Barcaföldtől délre eső havasalföldi területet az Al-Dunáig s a brodnikok földjéig.⁹⁴ Ez önmagában jelzi a lovagok kunokkal szembeni sikereit

Az oklevél új jogokat is ad a kereszteseknek: az Olton hat sóhajót kaptak, ugyanennyit a Maroson és tizenkét hajó só kitermeléséhez szükséges aknászokat. Népeik a székelyek és a vlachok földjén (Fogarás) való átkeléskor vámmentességet kaptak. A földjeikről elköltöző embereket visszakövetelheték, de kötelesek voltak kiadni a király földjéről hozzájuk költözőket.⁹⁵ Az oklevél ezen kikötése arra utal, hogy II. András és a Rend 1221–1222-ben elmérgesedett viszályában lényeges szerepet játszott a kolonizációs probléma.

Az oklevél egyértelműen megtiltja, hogy a lovagok pénzt verjenek,⁹⁶ tehát feltételezhető, hogy korábban vertek pénzt.

87. E. Hering: i. m. 75.

88. Fejér I.: i. m. 14.

89. Tamás az 1211. évi adománylevélben így szerepel: „datum per manus magistri Thomae aulae regiae cancellarii et Vesprimiensis praeposti”. UB I. Nr. 19.; Egy 1212. évi oklevélben már így fordul elő: „datum per manus magistri Thomae regiae cancellarii, Cybiniensis et Vesprimiensis praeposti”. UB I. Nr. 24.; Az 1222-es adománylevél tanúi között pedig már egri püspökként szerepel: „Thoma Agriensi, ... episcopui”. UB I. Nr. 31.

90. UB I. Nr. 35.

91. Borossy A.: i. m. 228.

92. H. Zimmermann: i. m. 281.

93. UB I. Nr. 31.

94. UB I. Nr. 31. M. Turnler a brodnikokat több korábbi kutató véleménye alapján a kunok elől a Kárpátokba menekült szláv népelemnek tartja: i. m. 187.

95. UB I. Nr. 31.

96. UB I. Nr. 31.

1222-ben az Aranybulla kiadásával a tömegmozgalom korántsem ért véget, ahogyan ezt III. Honorius pápa 1222. december 15-i, az egri püspökhöz, az egresi és szentgotthárdi cisztercita apátokhoz intézett levele tanúsítja.⁹⁷ Az új mozgalom valószínűleg azzal függött össze, hogy az Aranybulla számos pontja nem ment át a gyakorlatba. Témánk szempontjából ez azért lényeges, mert jelzi, hogy a zavaros belpolitikai helyzet továbbra is fennmaradt. Az 1222-es adománylevél nem jelenthetett garanciát arra nézve, hogy a belső erőviszonyok változása nem érinti esetleg a Barcaságot. Hermann von Salza több biztosítékot akart, s újból Rómához fordult.⁹⁸

1222. december 19-én adta ki III. Honorius azt az oklevélét, melyben megerősítette a Német Lovagrendet birtokaiban és előjogaiban.⁹⁹ A lovagok igyekeztek egyházi oldalról is biztosítani magukat, s igyekeztek pápai exemptiót szerezni maguknak.

Az 1223. január 12-én kelt levelében III. Honorius pápa megbízta az egri püspököt, hogy egy, a Német Lovagrend által javasolt alkalmas személyt iktasson be dékánnak a Barcaföldön, ugyanis a Rend mestere jelentette, hogy a Barcaság területén, ahol nemrég telepedtek meg és a pogányok támadásait megfékeztek, a klerikusok száma megnövekedett. Minthogy ennek a területnek – az oklevél szerint – a római pápán kívül püspöke, vagy főpapja nincs (*praeter Romanum pontificem non habeat episcopum vel praelatum*), a lovagok kérik, hogy az említett klerikusok számára gondoskodjanak főesperesről vagy dékánról. Közlik továbbá, hogy számukra saját püspököt kellene kiszemelni.¹⁰⁰

Ez nem felelt meg a Barcaság eredeti helyzetének, hiszen 1213-ban az erdélyi püspök kifejezetten fenntartotta a lovagok földje feletti iurisdiccióját, s ezt ugyan csak III. Honorius pápa erősítette meg.

Az 1223. január 12-i oklevél következménye az lett, hogy a hivatalba lépő új erdélyi püspök, Reinald (1223–1241), aki nem nézte jó szemmel egyházi jogkörének szűkítését, válaszképpen teljes püspöki joghatóságot akart gyakorolni a lovagok felett.¹⁰¹

A majdnem egy évig elhúzódó viszály ügyében, amely már minden egyházi eszközzel, így a kiközösítés és kiátkozás eszközével is folyt, 1223. december 12-én egy újabb pápai bulla intézkedett. Az oklevél megtiltotta a püspöknek, hogy törvénykezési jogkörét a Barcaságra kiterjessze, tizedet hajtson be, zsinatba idézze ezen föld klerikusait, vagy kiközösítést rendeljen el.¹⁰²

Egy nappal később, 1223. december 13-án a pápa ugyanebben az ügyben a volt egri püspöknek, az időközben esztergomi érsekké lett Tamásnak¹⁰³ is írt.¹⁰⁴ Fügedi Erik szerint ez az eljárás sem a római egyház jogelveivel, sem gyakorlatával

97. Magyarország története I. 1330.

98. E. Hering: i.m. 76.; H. Zimmermann: i.m. 282.

99. UB I. Nr. 34.

100. UB I. Nr. 35.

101. H. Zimmermann: i.m. 292.

102. UB I. Nr. 36.

103. Magyarország története I. 1336.

104. UB I. Nr. 37.

nem állt összhangban. A következő év bulláit vizsgálva arra a következtetett, hogy a pápai politika teljes fordulatának oka az lehetett, hogy közben a lovagrend a Barcaságot a pápának hűbérbe ajánlotta fel.¹⁰⁵

Az 1223-ból származó három pápai oklevél valószínűleg nem érte el a célját, mert 1224. április 30-án, egyetlen napon, III. Honorius négy oklevelet is kiadott ebben az ügyben. A pápának tehát már szívégye, hogy a Barcaság az erdélyi püspöktől független egyházszervezetet nyerjen.¹⁰⁶ Az előző levélben a pápa arra inti a Barcaság papságát és lakosságát, hogy engedelmesséjének a Barcaföld dékánjának.¹⁰⁷ Ez is jelzi, mennyire bizonytalan volt a helyzet a Rend birtokain belül is.

A következő két oklevél tulajdonképpen ugyanazt tartalmazza: „A mester és a testvérek arra kértek – írta III. Honorius –, hogy a Barcaság földjét a Havasokon túl is, ami a legutóbbi időkig a pogányok betörései miatt pusztá és lakatlan volt, s melyet Krisztusban szeretett fiunk, András, Magyarország kiváló királya bőkezűségből elnyertek, s ahol, miután sok emberük elvesztése árán a pogányok támadását megfékeztek, a minap letelepedtek, méltóztassunk az Apostoli Szék joghatósága alá s birtokába helyezni (*in ius proprietatem apostolicae sedis*). Hozzáfűzik, hogy a hívők szívesebben mennek olyan helyre, amelyről tudják, hogy az Apostoli Szék különös védelme alatt áll (*sub special apostolicae sedis protectione*). Így fog ez a föld, mely szélteben-hosszában földművelőkben szűkölködik, gyorsan benépesülni, s lakóinak száma a pogányok megrettetésére, a hívők biztonságára és a Szentföld nem csekély hasznára gyarapodni. A mester és a testvérek kegyes kérésére jótékonyan igent mondvá tehát a fent nevezett földet Szent Péter joghatósága alá vonjuk, birtokába vesszük (*in ius et proprietatem beati Petri*) és kijelentjük, hogy az Apostoli Szék különös pártfogása és védelme alatt tartjuk örök időkre.”¹⁰⁸

Feltűnő, hogy a Szfíriához nem túlságosan közel fekvő Barcaság területét a pápa kapcsolatba hozta a szentföldi keresztes fejedelemségekkel. Ez arra vall, hogy további tényleges terjeszkedésre számított.¹⁰⁹ Mindezekért a jogokért a Rend évi 2 aranymárka cenzust (*duas marcas auri*) fizetett a pápának.

Az oklevél azon része, amely arról beszél, hogy a hívők szívesebben költöznek olyan helyre, melyről tudják, hogy az Apostoli Szék védelme alatt áll, mutatja, mennyire nem rendeződött 1222-ben a kolonizációs probléma. A bulla is említi, hogy a lovagok földje földművelőkben szűkölködik. Harald Zimmermann lehetségesnek tartja, hogy a Rendnek adott 1224. évi pápai privilégium és az erdélyi szászoknak adott királyi oklevél között összefüggés van: azaz II. András azért adta ki az Andreanumot, hogy a szászokat visszatartsa a Német Lovagrend területére való költözéstől,¹¹⁰ ami azt jelenti, hogy a lovagok nem tartották be az

105. Fügedi E.: A befogadó: a magyar királyság i. m. 527.

106. Borossy A.: i.m. 228.

107. UB I. Nr. 39.

108. UB I. Nr. 41.

109. Borossy A.: i.m. 229.

110. H. Zimmermann: i.m. 285.

1222. évi oklevélnek a királyi földről betelepülőkre vonatkozó passzusát. Úgy tűnik, 1224-re már rossz volt a viszony a király és a lovagrend között.¹¹¹

Makkai László viszont ebből kiindulva úgy véli, hogy a Rend és a király éleződő konfliktusa arra készítette Andrást, hogy az erdélyi határvédelmet más módon szervezze át. Még mielőtt a lovagok kiűzésére szánta volna el magát, nagyarányú határvédelmi átcsoportosítást kezdeményezett: az Andreanummal az erdélyi szász-ság számára földet adományozott.¹¹² A korábban e területen szétszórtan elhelyezkedő telepéseket egységes tömbbé fogta össze, mint ahogy a kiváltságlevél is mondja: „az összes nép Szászvárostól kezdve egészen Barótig Sebes föld székelyeinek földjével és Daróc földdel együtt egy nép legyen, egy bíró által ítéltesék, a szebenit kivéve az összes vármegye maradjon le róla.”¹¹³ A következő év oklevelei már a Német Lovagrend kiűzéséről tudósítanak. Már nyilván folyamatban volt a királyi hadsereg fegyveres akciója, amikor Honorius pápa 1225. június 10-én Tivoliban kelt levelében a lovagok kitartását dicséri és biztosítja őket a pápaság védelméről. „Megkaptuk a levelet – írja a Rend mesterének –, melyet Krisztushban szeretett kedves fiunk... a kiváló magyar király részéről benneteket ért sérelmekről és fenyegetésekről nekünk bizalmasan megküldtetek. Felhívták a figyelmünket erényes kitartásokra az Úrban, s hogy mint azt a levél is tartalmazza, az engedelmesség igájában harcolva semmiféle fenyegetésre vagy megfélemlítésre azt a földet el nem hagyjátok a mi, vagy saját mesteretek különleges engedélye nélkül. Tudomásotokra hozzuk ezennel, hogy az ügyel kapcsolatban levelet írtunk magának a királynak és másoknak is, melyeket el is küldettünk, s hogy gondoskodni fogunk arról, hogy ne kelljen elhagynotok azt a földet, hanem a nevezett király beleegyezésével és jóindulata mellett megtarthassátok. Ti pedig, védve a mi s az Apostoli Szék kegyelme s kedvezése által, bölcs férfiakhoz illően, a szokott buzgósággal őrizzétek azt a földet, melyet a királyi bőkezűség adományozott házatoknak s az Apotoli Szék erősített meg.”¹¹⁴

Két nappal később olyan értelmű oklevelet adott ki a pápa, melyből kiderül, hogy a lovagrend birtokait a király megszállta. Figyelmezteti Andrást, hogy adja vissza nekik a Barcaságot, melyet nagyhasznú lovas és gyalogos sereggel megszállt, s ott a lovagoknak 1000 márkánál is több kárt okozott. Abból a várból, melyet a hegyeken túl építettek, erőszakkal kiűzte őket, s néhány lovag itt életét is vesztette, mások megsebesültek vagy börtönbe kerültek. A pápa megígéri, hogy pontosan felméri a Német Lovagrend területének határait, s ezzel a feladattal a lilienfeldi, a kerci és az egresi cisztercita apátokat bízza meg.¹¹⁵

Még ugyanezen a napon Honorius pápa egy külön levélben is megbízza Lilienfeld, Kerc és Egres ciszterci apátjait, vizsgálják meg, hogy túllépték-e a német lovagok a nekik adományozott terület határait,¹¹⁶ s külön megbízza Cinthus pápai követet, hogy adja át II. Andrásnak a Német Lovagrendre vonatkozó pápai bullát

111. Borossy A.: i.m. 227.

112. Erdély története. Szerk. Köpeczi Béla. Bp. 1987. I. 289.

113. UB I. Nr. 43.

114. UB I. Nr. 44.

115. UB I. Nr. 45.

116. UB I. Nr. 46.

és szólítsa fel, hogy engedelmessédjék annak.¹¹⁷ Egy hónappal később Béla ifjabb királyt szólítja fel, hogy az általa kormányzott országrészekben vonja vissza a király által a Német Lovagrend kárára tett intézkedéseket,¹¹⁸ majd az 1225. szeptember 1-én kelt levelében megbízza a váradi és győri püspököt, hogy vizsgálják ki a Rend viselt dolgait.¹¹⁹ A pápa következő, 1225. október 27-i oklevele már arról szól, hogy a király kiűzte a lovagokat.¹²⁰

3. A Német Lovagrend kiűzésének okai

A lovagrend Erdélyből való kiűzésével számos magyar és német történeti munka foglalkozik. A szerzők többsége úgy látja, hogy a lovagok külön államot akartak teremteni, s tulajdonképpen felségárulást követtek el akkor, amikor a magyar királyság részét képező Barcaságot felajánlották a pápának hűbérként.¹²¹

A szerzők egy másik része szerint a Barcaság felajánlása a pápának nem politikai, hanem egyházi intézkedést, azaz exemptiót, a magyar egyházi hierarchiától való függetlenülést jelentett.¹²² Györffy György sem egyik, sem másik oldalhoz nem csatlakozva a pápai exemptiót önmagában nem tekinti a felségjog tényleges biztosításának, de úgy látja, hogy a független rendi állam felállításának veszélye ténylegesen fennállt, és ez indította cselekvésre a magyar királyt.¹²³

Fügedi Erik az „*in ius et proprietatem apostolicae sedis*” kifejezést értelmezve úgy gondolja, hogy a pápa tisztán egyházi formula segítségével világi uralmat akart megvalósítani, azaz a „*ius et proprietas*” helyett *dominatio*ra, világi uralomra gondolt, tehát a lovagok a Szentszék égisze alatt elérhették volna a magyar államtól való függetlenülést.¹²⁴ Ezt alátámasztják azok a pápai oklevelek, amelyek arról szólnak, hogy a magyar király a Barcaságot tulajdonképpen nem halandó embereknek, hanem Istennek adta (*quod praefatam terram non dedisti hominibus immo Deo, a quo habes*), s a földi egyház fejének jogában áll ezzel rendelkezni,¹²⁵ illetve az, hogy a pápai privilégium a Német Lovagrend számára a rendi terület mindkét részét állandó megfogalmazásban említi: „*terram Boze et ultra montes nivium*”.¹²⁶

A pápa tehát nemcsak a lovagok által a kunoktól elfoglalt, újonnan kereszténnyé lett terület felett rendelkezett, hanem a magyar királysághoz tartozó Barcaföld

117. UB I. Nr. 47.

118. UB I. Nr. 48.

119. UB I. Nr. 49.

120. UB I. Nr. 51.

121. *Makkai László* szerint a Német Lovagrend a Barcaságra támaszkodó, s a Duna torkolatán uralkodó keleti német állam alapítását tűzte ki célul: Erdély története i.m. I. 298.; *Ernst Hering* úgy látja, hogy a lovagok végül államot alkottak az államban: i.m. 77.

122. Vö. pl. *Mályusz Elemér*: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 1939. 393.; *Max Perlbach*: Der deutsche Orden in Siebenbürgen (Zur Kritik der neueren polnischen Literatur). Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschungen 1905. 415–430.; *Fritz Schuster*: Die Ursache der Vertreibung des deutschen Ritterordens aus dem Burzenlande. Siebenbürgisches Vierteljahrschrift, 1938. 47–51.; *M. Tunler*: i.m. 186.; *H. Zimmermann*: i.m. 291.

123. *Györffy György*: Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer Quellenkritischer Ergebnisse. Archivum Historiae Pontificiae 1969. 823.

124. *Fügedi E.*: A befogadó: a magyar királyság i.m. 528.

125. UB I. Nr. 51.; UB I. Nr. 45; UB I. Nr. 53.

126. L. pl. UB I. Nr. 36.; 37.; 39.; 45.; 47. és 51.

felett is, amit II. András joggal tekintett sérelmesnek. Ugyanakkor nem engedhette meg, hogy az ország határánál egy gyorsan növekvő, erős katonai potenciállal rendelkező territoriális hatalom alakuljon ki.¹²⁷ Úgy tűnik, II. András ez utóbbit tartotta veszélyesebbnek, tehát azt, hogy a lovagok hódításaival birtoktestük súlypontja a még ellenőrizhető Barcaföldről a hegyeken túlra tolódik át.¹²⁸ Ezt igazolja az az 1225. június 12-i pápai oklevél, amely arról tudósít, hogy a király a lovagok hegyeken túli (!) várát katonai erővel foglalta el.¹²⁹

Marian Tumler szerint sehol sem mondták ki pontosan, valójában miben is hibáztatták a Német Lovagrendet.¹³⁰ Az 1225. szeptember 1-én kelt pápai oklevélből az derül ki, hogy a lovagok nem elégedtek meg a nekik adományozott földdel és fegyveres erővel királyi területeket is megszálltak, a király alattvalóit adókkal súlytották, állandóan erőszakoskodtak és nem tettek eleget a király által megszabott feltételeknek, melyek a pénzügyekre s egyéb törvényekre vonatkoztak.¹³¹ Az oklevél szerint a kereszteseket olyannak tartják Magyarországon „mint tűz az ölben, egér a tarisznyában, kígyó a kebelben (*tamquam ignis in sinu, mus in pera, et serpens in gremio*)”.¹³²

A lovagok kiűzésének fő szorgalmazói valószínűleg Rainald erdélyi püspök és Béla herceg (IV. Béla) voltak.¹³³ A püspök az exemptiót sérelmezte, Béla hercegnél azonban több mozgatórugó is létezhetett. Bizonyára felismerte, hogy a lovagok nagyon bizonytalan vazallusok, s terjeszkedésükkel nem a király hatalmát növelték.¹³⁴ Béla hercegnek a III. Béla kori állapot visszaállítása lebegett a szeme előtt, s erről már az 1225. július 15-i pápai oklevél is tanúskodik, mely szerint Béla a királynak tett eskü ellenére az elidegenített koronajavak visszavételét engedte meg, s a Német Lovagrend esetében ez találkozott II. András elképzeléseivel.¹³⁵ Elképzelhető, hogy a kun misszó ügye is a lovagot ellen hangolta Bélát, mert a tatárok által egyre nyugatabbra szorított kunok szükségképpen nyugati szomszédaik irányába tájékozódtak, különösen a kalkai csatavesztés után. A kereszténység felvételére is készek lettek volna, de a fegyveres térítés ügyét képviselő Német Lovagrend meghódítandó ellenségként kezelte a kunokat. Béla felismerte, hogy a térítés ügyét a domonkosokra kell bízni, akik már 1221–1223 között megtették első missziós útjukat a kunok földjére.¹³⁶ Rogerius mester siralmas énekében így szerepel Béla herceg: „állandóan azt forgatta elméjében, hogy a nem igazhitű idegen népeket az anyaszentegyház kebelére vonja, és miután a lehető legtöbb

127. E. Hering: i.m. 77.

128. H. Zimmermann: i.m. 282.

129. UB I. Nr. 45.

130. M. Tumler: i.m. 193.

131. UB I. Nr. 49.

132. UB I. Nr. 49.

133. Horsi Glassl: Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien. Ungarn-Jahrbuch 1971. 47.; E. Hering: i.m. 77.; H. Zimmermann: i.m. 294–296.

134. H. Glassl: i.m. 47.

135. Magyarország története i.m. I. 1342.

136. A tatárjárás emlékezete i.m. 138–139.

lelket megnyerte az Isten számára, a saját nyereséggel teljes lelkét a boldogok örökkévaló örömébe juttassa.”¹³⁷

A kunok békés megtérítése a magyar királyság érdekszférájának és politikai súlyának megnövekedését, valamint új tizedfizetőket jelentett volna, de ennek még útjában állt a kardmissziót képviselő lovagrend.¹³⁸

A domonkosok sikereit jelzi, hogy 1227-ben Barc kun fejedelem népével együtt megkeresztelkedett és elismerte a magyar király főségét, 1229-ben Róbert esztergomi érsek felállította a kun püspökséget Milkó központtal, Béla herceg pedig 1233-ban felvette címei közé a „*primogenitus regis Hungarie...et Cumanie*”, azaz Magyarország és Kunország királyának elsőszülötte címet.¹³⁹

1225 nyarán tehát II. András kiűzte a Német Lovagrendet Erdélyből. Ezt igazolja az 1225. október 27-én kelt pápai levél, amely már a Rend visszahívására szólítja fel a királyt. A pápa sérelmezte, hogy András király még az apátok vizsgálata előtt katonai erővel lépett fel.¹⁴⁰

A lovagok által 14 év alatt kiépített védővonalat a király valószínűleg saját embereivel töltötte meg.¹⁴¹ A továbbiakban, majdnem 10 éven keresztül, a pápák azon törekvése, hogy a Német Lovagrend visszakapja a Barcaságot, eredménytelennek bizonyult.¹⁴²

A Német Lovagrend Poroszországban és Livóniában

1. A Német Lovagrend meglepedése Poroszországban

Az Erdélyben kudarcot vallott Német Lovagrend nagymesterét, Hermann von Salzát 1225–1226 telén Itáliában Konrád mazóviai herceg és Poroszország püspökének, Christiannak a követei keresték fel azzal a céllal, hogy a poroszok támadásai által fenyegetett határterületek védelmére a Rend behívásáról tárgyaljanak.¹⁴³ A lengyel herceg a Livóniában sikeresen működő Kardhordó Rend példája nyomán gondolt arra, hogy szerzetes lovagokra hívza a pogányok elleni harcot.

137. Magyarország története i.m. I. 1343.

138. Domokos P. P.: i.m. 23.

139. H. Zimmermann: i.m. 288.

140. Domokos P. P.: i.m. 22.

141. Uo.

142. Az erre vonatkozó oklevelek a következők: UB I. Nr. 53.; 55.; 59.; 61.; 65. és 68.; A tatárjárás után IV. Béla új betelepítésről tárgyalt a Német Lovagrenddel, de Hermann von Salza nagymester nem fogadta el a betelepülést a johannitáknak adott 1247. évi feltételek alapján. H. Glasl: i.m. 49.; H. Zimmermann: i.m. 297.; A török veszély jelentkezésekor Zsigmond király próbálta Magyarországra hívni a lovagokat s a szörénységi határszélek védelmét rájuk bízni. 1429-ben 7 lovag jött Magyarországra, megfelelő kísérettel, de tartós meglepedésük kudarcot vallott. Fejér I.: i.m. 45.; H. Zimmermann: i.m. 297.

143. Karl Hampe: Der Zug nach dem Osten. Die Koloniasatorische Gross-staat des deutschen Volkes im Mittelalter. Leipzig–Berlin, 1921. 71.; E. Hering: i.m. 82.; M. Tunler: i.m. 296.; Johannes Voigt: Handbuch der Geschichte Preussens bis zur Zeit der Reformation. I. Königsberg, 1850. 107.

Mivel a két régebbi nagy rend, a templomosok és a johanniták nem érdeklődtek Európa peremterületei felé, a Kardtestvérek ereje pedig le volt kötve Livóniában, kézenfekvőnek tűnt, hogy a pápa és a császár támogatását is élvező Német Lovagrendet kell megnyerni ennek a feladatnak. Konrád herceg a segítségnyújtás fejében felajánlotta a lovagoknak Kulmerlandot.¹⁴⁴

A barcasági rossz tapasztalatok után Hermann von Salza mindenekelőtt biztosítékokat akart az adományt illetően.¹⁴⁵ Az oklevelekből az derül ki, hogy Konrád hercegnek jóval fontosabb volt a katonai segítség, mint II. Andrásnak, a Német Lovagrend mégis nagyon óvatosan kezelte ezt a birtokfelajánlást, pedig a kulmi föld – Marian Tumler szerint – területére nézve nagyobb volt, mint a Barcaság.¹⁴⁶

András 1211. évi oklevele annyit mond, hogy a lovagok a királyság védelmére fából várakat és városokat építhetnek,¹⁴⁷ Konrádnál viszont az szerepel, hogy a Rend a pogányok ellen, akik Krisztusnak és a hercegnek is ellenségei, a fejedelem utódai alatt is addig fog harcolni, amíg egy pogány is életben van.¹⁴⁸

Hermann von Salza – mint ez II. Frigyes 1226. évi rimini aranybullájából kiderül – elhalasztotta a végleges válaszadást, és a császár jóváhagyását kérte az esetleges vállalkozáshoz.¹⁴⁹ Ez annyit jelentett, hogy a lovagoknak juttatott adomány sérthetlenségét a középkori Európa legerősebb világi hatalma, a német-római birodalom garantálta, egy olyan hatalom, amely a szóbanforgó térséget egyébként is érdekszférájának tekintette. Ez világosan kiderül a rimini bullából: „*quod terra ipsa sub monarchia imperii est contenta.*”¹⁵⁰

Hermann von Salza II. Frigyes bizalmasaként jól ismerte a birodalom északkeleti politikáját, így valószínűleg ennek megfelelően vázolta a császár előtt a kulmi adomány kérdését.¹⁵¹

A császári megerősítés ellenére a Német Lovagrend továbbra is bizalmatlan és óvatos volt, s még nem vonultatott fel csapatokat a poroszok ellen, hanem követeket küldött a mazóviai herceghez, hogy megbizonyosodjanak az adományról és pontosan megállapodjanak a nyitott kérdésekről, s ezzel elejét vegyék egy esetleges későbbi vádaskodásnak, nehogy úgy járjanak, mint Erdélyben.¹⁵²

Peter von Dusburg a 14. században a Rend nagymesterének megbízásából írt *Chronicon terrae Prussiae* c. művében erről így tájékoztat: „Nevezett mester [ti. Hermann von Salza] elküldte Konrad von Landsberg testvért és a Rend egy másik testvérét a lengyel herceghez, hogy a kulmi földet felderítsék, megvizsgálják

144. Az első írásos nyoma ennek az ajánlatnak II. Frigyes 1226. évi rimini bullájában található. Vö. *Walther Hubatsch*: Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens. Göttingen–Frankfurt–Berlin, 1954. (a továbbiakban: Quellen) Nr. 5.

145. *M. Tumler*: i.m. 251.; *H. Zimmermann*: i.m. 296.

146. *Marian Tumler* szerint a Barcaság kb. 1200, Kulmerland pedig közel 3000 négyzetkilométert tett ki: i.m. 183., 251.

147. UB I. Nr. 19.

148. Quellen Nr. 6.

149. Quellen Nr. 5.

150. Quellen Nr. 5.

151. *E. Hering*: i.m. 80.

152. *M. Tumler*: i.m. 251.; *Theodor Schieman*: Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert. I. Berlin, 1886. 459.

és megtudják, hogyan fogadja ott őket a herceg. Amikor Lengyelországba érkeztek – a herceg éppen távol tartózkodott – egy porosz sereg dúlta rabolva és gyűjtogatva az országot. A herceg feleségének, Agafiasnak a kérésére a lengyel harcosokkal együtt a lovagok is megtámadták a poroszokat. A poroszok felvették a harcot és az első összecsapásnál a lengyelek megfutamodtak. Mindkét testvér súlyosan megebesült, sok lengyel meghalt és ezek vezére fogságba is esett. Nevezett hercegné a csata után a földön heverő testvéreket kihozatta [az elesettek közül] és gondosan gyógyította őket. Amikor meggyógyultak, megbízatásuk teljesítéséhez láttak. A herceg, miután őket meghallgatta, majd felesége, Agafia, és a fiai, Boleslaw, Kazimir és Semowit tanácsával, tudtával és akaratával, ezek egybehangzó véleményével a német rendház testvéreinek adományozta a kulmi földet és Löbaut és amit majdan a poroszoktól elhódítanak... mindez az 1226-os év környékén történt.”¹⁵³

Az 1226. évi követjárás Mazóviába valószínűleg nem járt a lovagok számára teljes sikerrel, mert 1228 tavaszán Hermann von Salza Fülöp hallei komtur és két másik testvért küldte Konrád herceghez.¹⁵⁴ A hosszas tárgyalások háttérben nemcsak a lovagrend óvatossága állt, hanem Hermann nagymester azon törekvései is, hogy a rimini bullában foglaltakból semmit se engedjen. Ez ugyanis nemcsak a kulmi adományt erősíti meg, hanem mindazt, amit a lovagok a jövőben Poroszországban majd meghódítanak, és mindezeket a Rend tulajdonába adja oly jogokkal, amelyek a birodalom egy-egy fejedelmét a saját tartományában megilletnek.¹⁵⁵ Több szerző véleménye szerint II. Frigyes aranybullája nem gyakorlati, hanem inkább programszerű célokat követ. A császár 1226-os privilégiumát egy önálló rendi állam megeremtésének programjának tartják.¹⁵⁶

A hallei komturral való tárgyalást követően 1228. április 23-án Konrád herceg kiadott egy oklevelet, amely csak Kulmerlandot említi, Poroszországról egy szót sem ejt. Ebben Kulmerlandot minden tartozékával és hasznával örök tulajdonul a Rendnek adja Orlow faluval együtt ¹⁵⁷ (*terram Cholmen... et villam Orlow*).¹⁵⁸ A rimini bullában foglalt programot szem előtt tartva azonban ez nem elégtette ki a lovagokat.¹⁵⁹ A tárgyalások sikertelenségét jelzi az is, hogy 1228 nyarán Konrád herceg és Christian püspök a livóniai Kardtestvérek rendjének mintájára megalapította a Dobrini lovagrendet „a szent egyház megbecsülésére és előnyére, amelyik Mazóviában az elvetemült poroszoktól nagyon szorongattatik és már csaknem hanyatlásra ítéltetett.”¹⁶⁰ A rend feladata tehát ugyanaz lett, mint a Német Lovagrendnek. Első nagymesterük egy Bruno nevű lovag volt, s a megalakuláskor

153. *M. Tumler*: i.m. 251.

154. Uo.

155. Quellen Nr. 5.

156. *Erich Caspar*: Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordenstaates in Preussen. Tübingen, 1924. 18.; *E. Hering*: i.m. 82.; *Th. Schieman*: i.m. II. 460.; *M. Tumler*: i.m. 250.

157. *E. Hering*: i.m. 96.; *M. Tumler*: i.m. 252.

158. *Gerard Labuda*: Die Urkunden über die Anfänge des Deutschen Ordens im Kulmerland und in Preussen in den Jahren 1226–1243. In: Ritterorden Europas i.m. 306.

159. *E. Hering*: i.m. 96.; *M. Tumler*: i.m. 252.

160. *E. Hering*: i.m. 95.

40 lovagot számláltak.¹⁶¹ Hamarosan kiderült azonban, hogy a számbelileg gyenge lovagrend nem tudott semmit sem elérni a poroszokkal szemben, így Konrád herceg új tárgyalásokat kezdeményezett a Német Lovagrenddel. A megegyezést a kulmi adomány és a Poroszország körüli nézetkülönbségek nehezítették. Gerard Labuda szerint a rimini bullában a császár csak az uralom nélküli pogány Poroszországot adományozta a Német Lovagrendnek, a kulmi föld ügyét pedig egyszerűen tudomásul vette, mert a lengyel herceg birtoka felett nem tudott intézkedni.¹⁶² Ezt a lovagok is jól tudták, ezért is igyekeztek tárgyalásokkal megoldani a kérdést, s elérni azt, hogy a rimini bulla szellemében birtokolják Kulmerlandot.

Konrád herceg odaláról sem volt egyszerű a dolog, mert egy esetleges megegyezés sem jelentette feltétlenül a kérdés elrendezését. Az adomány jogszerű beiktatása könnyen meghiúsulhatott azon a lengyel szokásjogon, amely a törvényesítéshez szükségesnek tartotta a közvetlen utódok beleegyezését és a többi lengyel fejedelem hozzájárulását, hiszen a részfejedelemségek élén álló hercegek mind a Piast-ház leszármazottai voltak.¹⁶³ Erről a tényről Dusburg krónikája is tájékoztat, amikor arról ír, hogy Konrád feleségének és fiainak beleegyezésével hívta be országába a Német Lovagrendet, illetve az 1228. április 23-i hercegi adománylevél is: „ezt az oklevelet pecsétünkkel és testvéreink pecsétjével, más lengyel hercegekkel, püspökökkel és az adománynál jelenlévő tanúkkal megerősítjük...”¹⁶⁴

1230 elején Konrád herceg kiadott egy újabb oklevelet, amelyben az 1228-as diploma tartalmát ismétli meg: az egész kulmi területet minden tartozékával a Német Lovagrendnek adományozza (*totum ex integro Chelmens territorium cum omnibus suis appendiciis ab eo loco*).¹⁶⁵ Egy másik, szintén 1230 elejéről való oklevélben a herceg Nassau várát és a hozzá tartozó 4 falut is a lovagoknak adja (*castrum quod dicitur Nissoue cum hiis quatuor villis Oschotino, Nissoue, Nisoueca, Occala*).¹⁶⁶

Gerard Labuda a hercegi adományleveleket és a pápai megerősítő bullákat összevetve komoly eltérést tapasztalt a kettő között: Konrád az adomány kapcsán csak a kulmi területről beszél, a pápa viszont Kulm váráról és annak tartozékairól.¹⁶⁷ Minden bizonnyal a lovagok ez utóbbit szorgalmazták, ezért tartalmazzák ezt a pápai oklevelek. A Rend abból indulhatott ki, hogy Nyugaton a földesúri jog általában a várral jár együtt, s ezt a jogot Kulmerlandon a terület fő vára reprezentálta. Labuda azt is feltételezi, hogy az 1230. június 30-i – vitatott hitelességű – ún. kushwitzi szerződésnél az eddig is használatos „*territorium Cholmen*” kifejezés már magában foglalja a „*castrum Colmen*” elnevezést is.¹⁶⁸

161. Zenon Nowak: *Milites Christi de Prussia – Der Orden von Dobrin*. In: *Ritterorden Europas* i.m. 340.; *Th. Schieman*: i.m. 460.; *J. Voigt*: i.m. 75. Voigt azonban a többitől eltérően nem 1228-ra, hanem 1225-re teszi a Dobrini Rend alapítását.

162. G. Labuda: i.m. 304.

163. Uo.

164. M. Tumler: i.m. 252.

165. Quellen Nr. 6.

166. G. Labuda: i.m. 306.

167. Uo.

168. G. Labuda: i.m. 306–307.

A kruschwitzi oklevélben Konrád herceg lemondott minden joghatóságáról a Német Lovagrend javára. Ez az adományával tulajdonképpen a rimini bulla értelmében lett megfogalmazva.¹⁶⁹ Hermann von Salza a későbbiekben ezt a szerződést többször megerősítette a pápával, a herceggel és Konrád fiával, Kazimírral is.¹⁷⁰

1230 nyarára tehát a kulmi adomány körüli vitás kérdések a herceg és a Német Lovagrend között a lovagok javára oldódtak meg. Valószínűleg ezután érkeztek meg az első nagyobb létszámú lovagcsapatok és kezdték meg a harcot a porosz törzsek ellen.¹⁷¹

A terület első Landmeistere Hermann Balk lett: az ő vezetésével készült el a Rend első saját építésű vára, Vogelsanck, amely – hasonlóan a kezdeti barcasági évekhez – még csak sáncokkal védett gerendavár volt, később ebből épült ki Thorn kőerődítménye.¹⁷²

Poroszország és a vele való rendelkezés joga még nagyobb problémát jelentett. Oklevelesen megragadható, hogy többen is rendelkeztek vele: 1226. márciusában Riminiben Frigyes császár,¹⁷³ 1230. június 30-án a kruschwitzi szerződésben Konrád herceg,¹⁷⁴ aki az előző oklevelekhez képest most nemcsak Kulmerlandot, hanem Poroszországot is a lovagoknak adta, és 1234. augusztus 3-án IX. Gergely pápa is.¹⁷⁵

A Konrád herceggel történő megállapodás után a Német Lovagrend még nem fejezte be a tárgyalásokat Christiannal, Poroszország püspökével, akinek szintén voltak Kulmerlandon birtokai és mivel püspöki jogköre ide is kiterjedt, nehezen ment a kérdések rendezése.

Az 1228. április 23-i hercegi oklevelet követően Christian lemondott Kulmerland tizedéről a lovagok javára.¹⁷⁶ 1230-ban, az előrehaladott hercegi tárgyalások hatására, a püspök a Rendnek adományozta kulmerlandi birtokainak nagy részét, de – Konráddal ellentétben – ő feltételeket is szabott: a birtokátruházás fejében évenként 2 pint gabonát kell kapnia, valamint 200 ekényi földet és 5 majort még megtart magának. Előírta azt is, hogy a püspök és utódai alatt a lovagok egyaránt kötelesek harcolni a pogányok ellen.¹⁷⁷

169. E. Hering: i.m. 99.

170. Pápai megerősítések: 1230. szept. 12., 1230. szept. 17., 1234. szept. 9.; Konrád herceg megerősítése: 1235. okt.; Kazimir hercegfi megerősítése: 1233. jan. 6. M. Tumler: i.m. 253–254.

171. Balanyi György: A lengyel-német ellentét történeti gyökerei. Bp. 1939. 8.; George Zarnecki: Kolostorok, szerzetesek, barátok. Bp. 1986. 104.

172. M. Deelman: i.m. 38.; Rudolf Kötzschke: Quellen zur Geschichte der ostdeutschen Kolonisation im 12. bis 14. Jahrhundert. Leipzig-Berlin, 1912. 71.

173. Quellen Nr. 5.

174. E. Hering: i.m. 97.; G. Labuda: i.m. 312.; M. Tumler: i.m. 253.

175. Quellen Nr. 8.

176. G. Labuda: i.m. 312.; M. Tumler: i.m. 252.

177. „ut mihi et omnibus meis succerssoribus sint parati contra paganos pugnaturi”. G. Labuda: i.m. 313.

Az 1230. januárjában kelt lesloui oklevélben a lesloui és ladi ciszterci apátok viszont már azt írják, hogy a lovagok adják vissza a püspök birtokait, ismerjék el Christian urukként és az ő zászlaja alatt hadakozzanak.¹⁷⁸

A Német Lovagrend tárgyalásai a püspökkel 1230. januárjára még nem zárultak le, hanem a következő év tavaszáig húzódtak. A tárgyalássorozat végére az 1231. március 31-i rubenichi szerződés tett pontot, melyben Christian püspök megerősítette lemondását kulmerlandi birtokairól anélkül, hogy ellenszolgáltatást vagy kártérítést kérne, és a Rendnek adományozta Poroszország 1/3 részét.¹⁷⁹

Több szerző ezen oklevelek alapján úgy látja, hogy a Poroszországgal való tényleges rendezési hatalom nem a császárnál, és nem a mazóviai hercegnél volt, hanem Christian püspöknél, akit a Szentszék nevezett ki a megtérítendő terület élére, tehát tulajdonképpen Rómát képviselte.¹⁸⁰

A pápával szembeni konfliktus elkerülése érdekében úgy tűnt, hogy a lovagok elfogadták hűbéruruknak Poroszországban a püspököt. Hogy Hermann von Salza mennyire nem adta fel a rimini bulla programját, mutatja az az eset, amikor 1233-ban Christian püspök egy samlandi missziós útján porosz fogságba esett, a Német Lovagrend pedig semmit sem tett kiszabadítása érdekében.¹⁸¹

A lovagok poroszországi megtelepedésével kapcsolatban a következőket tartjuk lényegesnek:

1. katonai erejükre ténylegesen szükség volt,
2. kidolgozott, átgondolt cselekvési programmal léptek fel,
3. ebből következően óvatos, körültekintő módon többféle jogi és hatalmi biztosíték megszerzésével foglalták el a számukra felkínált területet, csökkentve ezzel támadhatóságukat.

2. Az önálló rendi állam alapjainak lerakása

A Német Lovagrend magyarországi szereplésénél az önálló államiságra való törekvés vádja a Barcaságnak az apostoli szék birtokába és joghatósága alá vételével kapcsolatban fordult elő. A pápa ilyen értelmű oklevelet Poroszországra vonatkozóan is kiállított.¹⁸²

Ezt a pápai privilégiumot feltehetően Hermann von Salza nagymester szorgalmazta, és az oklevél 1234. augusztus 3-i datálása azt sejteti, hogy a lovagok igyekeztek kihasználni Christian püspök kényszerű távollétét poroszországi helyzetük megerősítésére.

A pápai oklevél kimondja, hogy mindazt a területet, amit a lovagok meghódítottak, a pápa Szt. Péter tulajdonába veszi a majdan meghódítandó területekkel együtt, s mindezt a Német Lovagrendnek adományozza, amelynek ezen uralom elismeréseként és a kapott privilégiumokért évi adót kell fizetnie Rómának. A

178. „ita, ut ipsi episcopo et suis successoribus, tamquam fassali suc domini, deberent esse obligati... et in expeditionibus vexillum predicti episcopi, tam in eundo, quam in redundo, ante vexillum sepedictorum fratrum incedere.” Uo. 313.

179. Uo.; *M. Tumler*: i.m. 255.

180. *G. Labuda*: i.m. 314.

181. *M. Tumler*: i.m. 254.

182. Quellen Nr. 8.

Poroszországban kiéptendő egyházakról és az oda helyezendő papokról, püspökökről a pápa intézkedik.¹⁸³ Róma itt kizárólag a pogány porosz területeket veszi tulajdonába és védelmébe, csak Poroszországot adományozza hűbérként a Rendnek, úgy mint 8 évvel korábban II. Frigyes császár.¹⁸⁴ A formálisan Mazóviához tartozó kulmi földre nem vonatkozik a pápai oklevél, az nem lett a Szentszék tulajdonába véve, ellentétben a Kúria 1224-es politikájával, mikor a magyar királyság részét képező Barcaság és a kunoktól elfoglalt területek azonos módon lettek megítélve. IX. Gergely pápa láthatóan több politikai érzékkel rendelkezett, mint elődje III. Honorius.

Gerard Labuda szerint ez az adomány a kereszteslovagok poroszországi rendi államának Magna Chartájaként tekinthető, azaz az államiság tényleges kezdete ehhez a bullához köthető, s nem II. Frigyes rimini okleveléhez, vagy Konrád herceg kruschwitz szerződéséhez. Mindezek alapján nem tűnik helytállónak az a – történetírásban uralkodó – nézet, mely szerint a lovagok „hűtlenséget” követtek el Konrád mazóviai herceggel szemben, sokkal inkább Christian püspök ellen vétettek.¹⁸⁵

Az 1234-es pápai bullával „papírforma” szerint a Német Lovagrendnek két hűbérura is lett: a császár (1226) és a pápa (1234).¹⁸⁶ Udo Arnold szerint máig a legtisztázatlanabb kérdés a Német Lovagrend pápa és császár közötti helyzete.¹⁸⁷

Az önálló rendi állam megteremtéséhez a lovagoknak előbb meg kellett hódítani Poroszországot, ahol az erdős, mocsaras területen a hadakozás körülményesebb és költségesebb volt, mint a Havasalföldön. Inkább lassú, módszeres előrenyomulással igyekeztek elérni céljukat. Ha valahol sikerült megvetni lábukat, azonnal faerődöt építettek, s azon túl annak oltalma alatt nyomultak tovább.¹⁸⁸ Amikor a lovagok előretörése kialakított egy viszonylag biztonságosabb sávot, amelyen már nagy létszámú munkaerőt lehetett felvonultatni, a faerőségeket kővárakká építették át. Így a hódítás menete koncentrikus körre emlékeztet.

Ez a hadviselés komoly anyagi megterhelést rótt a Rendre. Henryk Samsonowicz megállapítása szerint a Német Lovagrend hódításai Poroszországban aligha lettek volna lehetségesek az ekkorra kiépülő rendtartományok (*Ballein*) és a Landkom-turságok pénzügyi fedezete nélkül.¹⁸⁹

Nagy segítséget jelentett a lovagoknak, hogy a Szentszék gyakran hirdetett keresztes háborút a poroszok ellen, s ezekben nagyszámú – döntően német – világi lovag is részt vett.¹⁹⁰

183. Quellen Nr. 8.

184. G. Labuda: i.m. 302.

185. Uo. 315.

186. E. Hering: i.m. 116.

187. Udo Arnold: Ordines Militares. (Colloquia Torunensia Historica III.) Zeitschrift für Ostforschung, 1986. 235.

188. Balanyi Gy.: i.m. 8.

189. H. Samsonowicz: i.m. 319.; A 18. század végére a Német Lovagrend az alábbi rendtartományokkal rendelkezett: Armenia, Görögország, Szicília, Apuleia, Németország, Ausztria, Poroszország, Livónia, Spanyolország. U. Arnold: Entstehung i.m. 150.

190. Balanyi Gy.: i.m. 8.; Berni Engelmann: Poroszország. A lehetőségek hazája. Bp. 1986. 29.; E. Hering: i.m. 103.

A terjeszkedés a térítő tevékenységet is szolgálta. Láthatóan a Rend ezen a téren is okult a barcasági tapasztalatokból és nagy súlyt helyezett a domonkosok tevékenységére, azaz a katonai hódítást a lovagrend, az igazi missziós munka jelentős részét pedig a domonkosok végezték el.¹⁹¹ A Rend messzemenően támogatta őket, olyannyira, hogy területükön a régi szerzetesrendek helyére is domonkosokat igyekezett telepíteni.¹⁹²

A Német Lovagrend nagyarányú népességbetelepítést is végzett területén, jelentős mentességet adva a telepeseknek. Erre az 1234. évi pápai oklevél is utal, amikor arról szól, hogy a lovagok szerződéseket kötöttek földjük lakóival.¹⁹³ A telepések nagy számban Németalföldről, Westfáliából és Szászországból érkeztek.¹⁹⁴ A Rend nemcsak a fejlettebb nyugati agrikultúrát hordozó paraszti népesség betelepülését szorgalmazta, hanem városi, polgári elemekét is. Nem véletlen, hogy rendházaikat, amelyek sajátos keverékei voltak a várnak és a kolostornak, rendszerint olyan helyen építették, ahol idővel egy-egy város központjává is válhattak.¹⁹⁵

A városok fejlődését számos előjog és mentesség adományozásával igyekeztek támogatni Az 1251-ből származó oklevélátiratban például – amely Kulm és Thorn város jogait rögzíti – ez szerepel: „ezen városoknak örökös szabadságot adományozunk, és ezen városok polgárai évente külön bírót választhatnak.”¹⁹⁶ A városok általában a magdeburgi városjogot kapták meg, Braunsberg, Elbing, Mamel és Fraunburg kivételével, amelyek lübecki jogon éltek.¹⁹⁷ Sőt, a Német Lovagrend elősegítve területén a betelepülést, a felére csökkentette a magdeburgi jog alapján kiszabható bírságok összegét. Az 1251. évi oklevélben ez így szerepel: „megszabjuk, hogy ezekben a városokban a magdeburgi jog minden jogszolgáltatásban mindig érvényes legyen, úgy, hogy egy bűnös, aki Magdeburgban 60 solidus bírságot köteles fizetni, itt 30 kulmi solidussal sújtható, és ennek az arálynak megfelelően kell minden más büntetésnél eljárni.”¹⁹⁸

A telepítés fontosságát mutatja az is, hogy a városi polgárok és a keresztes háborúk résztvevői (akik döntően nemesek voltak) azonos haszonélvezetekben részesültek, mint ahogy a kulmi megerősítő oklevél írja: „nevezett polgároknak és jövevényeknek adományozzuk közös használatra a Visztulának azt a folyási szakaszát, amely Topolno falutól a Rondzeni tóig tart, minden hasznával együtt, a szigeteket és a hódzsákmányt kivéve.”¹⁹⁹

A Német Lovagrend városfejlesztő tevékenysége szinte páratlan volt a maga idejében: a virágzás korában (14. század) több mint 50 városa volt, s ezek 2/3 részét biztosan a lovagok is alapították.²⁰⁰

191. *Szántó Konrád*: A katolikus egyház története I. Bp. 1983. 421.

192. *M. Hellmann*: i.m. 212.

193. *Quellen* Nr. 8.

194. *E. Hering*: i.m. 99.

195. *Balanyi Gy.*: i.m. 9–10.; *G. Zarniecki*: i.m. 105.

196. *Quellen* Nr. 7.

197. *Balanyi Gy.*: i.m. 10.; *K. Hampe*: i. m. 74.

198. *Quellen* Nr. 7.

199. *Quellen* Nr. 7.

200. *Balanyi Gy.*: i.m. 10.; Ezek a kolonizációs városok alaprajzukat tekintve többé-kevésbé előre megtervezettek voltak. *L. G. A. H. Stenzel*: i.m. 80. A Német Lovagrendnek hatalma csúcán 55 városa, 48 vára és több mint 18000 faluja volt. *L. Borossy A.*: i.m. 217.; *Lassú István*: A Prussziai Királyság statisztikai, geographiai és historiai leírása. Pest, 1828. 110.

A parasztság szintjén két szélső állapot létezett: a nyugati telepések szinte szabadparaszti helyzetben éltek, egy összegben járadékot fizettek és a polgárokkal együtt katonai szolgálattal is tartoztak.²⁰¹

A meghódítottak vagy nagyon súlyos jobbágyi állapotba kerültek, mert esetükben nem szabályozta szokásjog a feudális szolgáltatások mértékét, vagy pedig a szolgáltság szintjére süllyedtek.²⁰² A parasztságnak ez a bipolaritása a 15. század végéig fennmaradt. 1455-ben említik utoljára a rabszolgákat a dorpati püspökségben.²⁰³

A Német Lovagrend állama már kezdettől a társadalom etnikai szétválásának irányába gravitált²⁰⁴: nem történt olyan kétirányú, kölcsönös asszimiláció, mint például Angliában az angolszászok és Hódító Vilmos normann-francia lovagjai között.²⁰⁵

Poroszország meghódítását a Szentszék igyekezett minden eszközzel támogatni, ezért a keresztes háború meghirdetése (1232) után a terület pápai fennhatóság alá kerülését intéző Wilhelm von Modena legátus a pogányok ellen harcoló erők összefogását, azaz a Német Lovagrend és a Dobrini Rend egyesülését szorgalmazta.²⁰⁶ Ennek eredményeként 1235. április 19-én a két lovagrend egyesült, pontosabban a Dobrini lovagok beolvadtak a keresztesek rendjébe.²⁰⁷ Ez a lépés nézeteltérést, viszályt keltett a Német Lovagrend és Konrád herceg között, hiszen az egyesüléssel Dobrin vára és a dobrini föld, melynek a herceg volt a főhűbérese, a szuverén lovagrend kezébe került át. Gerard Labuda szerint a viszály folyamán Konrád a német lovagoknak adott kulmi adományának visszavételére gondolt,²⁰⁸ de ehhez katonailag gyenge volt.

Wilhelm von Modena legátus közbenjárására, hosszadalmas vita után a hercegnek jóvá kellett hagynia a két rend unióját, a dobrini földdel kapcsolatban pedig 1235. október 19-én megegyezés született. Eszerint a herceg még egyszer a Német Lovagrendnek adományozta a kulmi és a nessai földet, valamint a dobrini föld egyes részeit, a lovagok pedig visszaadták Dobrin várát és a hozzá tartozó földeket.²⁰⁹

Mivel a kulmi föld újbóli eladományozása felesleges lett volna, ha 1234-ben a pápai birtokbavétel erre is vonatkozik, ez csak megerősíti azt, hogy az 1234-es pápai bulla kizárólag Poroszországra vonatkozik.²¹⁰

201. E. Hering: i.m. 114.; E. Tarvel: i.m. 5.

202. Sz. D. Szakskán: A parasztság a középkori Nyugat-Európában. Bp. 1979. 318.

203. E. Tarvel: i.m. 5.

204. Tokody Gyula–Niederhauser Emül: Németország története. Bp. 1972. 49.

205. Szántó György Tibor: A hódító normann (I. Vilmos 1027–1087). In: Koronás portrék. Szerk. Szvák Gyula. Bp. 1987. 31–33.

206. Th. Schieman: i.m. 463.

207. M. Turnler: i.m. 263.

208. G. Labuda: i.m. 308.

209. K. Hampe: i.m. 72.

210. Wojciech Ketrzynski: Der Deutsche Orden und Konrad von Masovien 1225–1235. Lemberg, 1904. 103.; G. Labuda: i.m. 308.; Th. Schieman: i.m. 464.; M. Turnler: i.m. 263.

A Dobrini Rend azonban nem teljes egészében olvadt bele a Német Lovagrendbe, mert egy 1237. március 8-i oklevélben az olvasható, hogy Konrád herceg a Bruno testvér vezette dobrini lovagok maradékának adta a Bug melletti Drochiczyn várát, azzal, hogy a pogányok ellen tovább küzdjenek.²¹¹

A Dobrini Rend beolvasztásánál sokkal fontosabb és nagyobb jelentőségű volt a livóniai Kardtestvérekkel való egyesülés 1237-ben.

A Kardhordó Rendet Albert rigai érsek alapította 1202-ben az újonnan felépített Riga (1201) és a már megszerzett baltikumai földek biztosítására, védelmére.²¹² „Az új rendnek III. Ince pápa a templomosok szabályzatát adta és ... a lovagokat a püspök joghatósága alá rendelte.”²¹³

Lett Henrik krónikájában arról ír, hogy a Kardtestvérek megkapták a meghódított és a meghódítandó földek 1/3 részét, de úgy, hogy a püspök iránti „engedelmesség” elismerésképpen e részeken is a tized negyede a püspököt illesse.²¹⁴ A Kardtestvérekkel a rigai érsek, mint saját lovagrenddel rendelkezett.²¹⁵ A rigai érsek földesurasága alatt Livóniában tulajdonképpen egyházi fejedelemség létezett. Ezt mutatja az a tény is, hogy Albert érsek VII. Henrik német király (II. Frigyes fia) 1225. november 6-án kelt oklevelében birodalmi fejedelmi rangra emeltetett.²¹⁶ Christian, Poroszország püspöke is ennek mintájára képzelte el a Német Lovagrendet püspöki fegyveres haderőnek, de az 1234-es pápai bulla után ez végképp reménytelenné vált, mert a rubenichi szerződéstől eltérően ez az oklevél nem határozta meg, hogy Poroszországban mekkora területet kapnak a létrehozandó püspökségek, azaz a tényleges hatalmat a Német Lovagrendre ruházta. A keresztetek és a Kardtestvérek között ez jelentette az alapvető különbséget.

A kicsiny lovagrendnek számító Kardhordó Rend minden ereje le volt kötve a pogányok elleni harcban.²¹⁷ Emiatt és a püspöki fennhatóság alá tartozása miatt nem volt lehetősége, hogy Németországban és általában Európában háttérbirtokokat, rendtartományokat szerezzen. Ez a lépéshátrány azt eredményezte, hogy az 1220-as évektől a Német Lovagrend egyre nyomasztóbb konkurenciát jelentett.²¹⁸

Marian Tumler szerint a Kardtestvérek nagymestere, Volquin már 1229-ben szorgalmazta a Német Lovagrenddel való egyesülést, de ez a terv a keresztes lovagok ekkor még tisztázatlan kulmerlandi helyzete miatt, és a rigai érsek ellenállásán meghiúsult.²¹⁹ Az unió kérdése a pápai bulla elnyerése után a Német Lovagrend oldaláról merült fel újra 1235-ben. Ez beleillett Hermann von Salza nagyratörő politikájába.²²⁰ A Német Lovagrend Róma támogatását is igyekezett megnyerni az unióhoz, hogy a rigai érsek ellenkezését ily módon leszerelje. 1235–

211. *Th. Schieman*: i.m. 465.; vö. *G. Labuda*: i.m. 309.

212. *Balanyi Gy.*: i.m. 8.; *M. A. Zabarov*: A keresztes háborúk. Bp. 1958. 248.

213. Középkori történeti chrestomatia. Szerk. *Sz. Jónás Ilona*. Bp. 1953. 102.

214. Uo. 104.

215. *Hartmut Boockmann*: Der Einzug des Erzbischofs Sylvester Stodewescher von Riga in sein Erzbistum im Jahre 1449. Zeitschrift für Ostforschung, 1986. 1.: *Th. Schieman*: i.m. 64.

216. *M. Hellmann*: i.m. 209–210.

217. *Friedrich Benninghoven*: Der Orden der Schwertbrüder. Köln–Graz, 1965. 403.

218. Uo. 385.

219. *M. Tumler*: i.m. 263.

220. *E. Hering*: i.m. 124.

1236 telén Hermann von Salza az altenburgi és a nagelstadti komtúrt küldte Volquin nagymesterehez tárgyalni,²²¹ 1236 tavaszán pedig a Kardtestvérek követe, a wendeni komtur (Wenden volt a Kardhordó Rend székhelye!) találkozott Bécsben a Német Lovagrend fejével.²²²

A tárgyalásokat meggyorsította, hogy a Kardtestvérek Litvánia ellen indított támadása 1236 nyarán Saulennél súlyos vereséggel végződött, maga Volquin nagymester is elesett. A teljes megsemmisülés elkerülése szükségessé tette a Német Lovagrenddel való egyesülést.²²³

Feltehetően a pápa közbelépésére a rigai érsek sem támasztott az unió elé akadályt, mert az 1237. május 12-i, hozzá frott pápai oklevél már a két rend egyesüléséről számol be.²²⁴ A livóniai rendtartomány élére Hermann Balk került, aki egyben Poroszország Landmeistere is volt.²²⁵ Az egyesülés ellenére a livóniai területek bizonyos fokú önállóságot és különállást mégis megtartottak, nem úgy, mint a dobrini lovagok. Elég arra gondolni, hogy 1525-ben Hohenzollern Albrecht nagymester szekularizációja csak Poroszországot érintette,²²⁶ míg Livóniában a lovagrend állama a livóniai háború végéig fennállt.²²⁷ Az unióval a Német Lovagrend két, egymástól távol eső birtoktest felett rendelkezett. Ezek egyesítésének igénye századokra kijelölte a Rend politikájának fő irányvonalát.

A katonai területszerezéssel párhuzamosan megkezdődött az államszervezet kiépítése is. 1243-ban a poroszországi terület már 4 nagyobb birtokból állt: Kulmerlandból, Ermlandból, Pomesaniából és Samlandból.²²⁸ Az államszervezet kiépülése szorosan összefüggött az egyházmegyék létesítésével, mert a hivatalnoki apparátust, az állami bürokráciát a Rend papjai és a világi klerikusi réteg alkotta, noha a 15. század végéig a Német Lovagrend államában nem mutatható ki külön kancelláriai hivatal létezése.²²⁹ A rubenicki szerződéssel ellentétben a 4 porosz tartományban kb. csak a föld 1/3, vagy még kevesebb része lett az újonnan alapított püspökségek birtoka, míg Livóniában ez az arány éppen fordított volt.²³⁰ 1243-ra Poroszországban kiépültek az egyházmegyék, IV. Ince pápa pedig hozzájárult ahhoz, hogy ezen egyházmegyék püspökei és kanonokjai mindig a Rend áldozópap tagjaiból kerüljenek ki.²³¹

221. A tárgyalásokon 1235/36 fordulóján a Német Lovagrend részéről Ernfried von Neuenberg altenburgi, és Arnold testvér, nagelstadti komtúr vett részt. *M. Tumlér*: i.m. 263.

222. *Fr. Benninghoven*: i.m. 370.; *M. Tumlér*: i.m. 263.

223. *Fr. Benninghoven*: i.m. 373.

224. *Quellen* Nr. 9.

225. *Fr. Benninghoven*: i.m. 407.; *M. Deelman*: i.m. 4.

226. *B. Engelmann*: i.m. 34.; *Tokody Gy.–Niederhauser E.*: i.m. 53.

227. *Herbert Grundmann*: *Wahlkönigtum, Territorialpolitik und Ostbewegung im 13. und 14. Jahrhundert*. München, 1973. 288.

228. *M. Deelman*: i.m. 37.; *Balanyi Gy.*: i.m. 8.

229. *Karol Górski*: *Das Kulmer Domkapitel in den Zeiten des Deutschen Ordens. Zur Bedeutung der Priester im Deutschen Orden*. In: *Ritterorden Europas* i.m. 329–330.

230. *H. Boockmann*: i.m. 1.; *M. Deelman*: i.m. 37.; *Th. Schieman*: i.m. II. 56.

231. *Balanyi Gy.*: i.m. 8.

Livóniában viszont jogilag a rigai érsek hűbérese volt a Német Lovagrend. Ez a Kardtestvérekkel való egyesülést megerősítő pápai oklevélből is kiderül: „Apostoli tekintélyünknel fogva elrendeljük, hogy azok és a németek Szűz Mária ispotályának előbb említett többi testvére, akik már egy ideje Livóniában voltak, továbbra is az egyháztartományaik és más prelátusaik joghatósága alatt maradjanak,” majd néhány mondattal később a pápa arról beszél, hogy a livóniai egyházzal kapcsolatban „az apostoli széken át elrendelünk, avagy ezen által a jövőben rendelni fogunk, ugyanazon Livóniában levő testvérektől erőszak nélkül őriztessék meg.”²³²

Az 1237. évi unióban résztvevő két lovagrend jogi helyzetének eltérése és a Német Lovagrend azon törekvése, hogy ezt a különbséget megszüntesse, hosszú századokra a belpolitika meghatározó tényezőjévé, annak destabilizáló elemévé vált. A rendi állam két számottevő hatalmi súlyának, a lovagrendnek és a rigai érseknek meg-megújuló, fegyveres összecsapásokig is fajuló konfliktusának hátterében ezt állt.²³³ Az állam fennállását végigkísérő viszály Kurland ürügyén pattant ki: a Német Lovagrend Poroszország részének, a rigai érsek pedig Livóniához tartozónak tekintette, s ennek megfelelően akarta berendezni.²³⁴ Az érsek nyomasztó súlya Livóniában csak akkor enyhült, amikor 1346-ban a Rend megvásárolta a dán uralom alatt lévő Észak-Észtországot, s ezzel kb. 50-50%-ra módosult a birtokarány.²³⁵

Ez a 13. század közepére, második felére kialakuló, erősen centralizált, egyházi vonásokat hordozó állam, melyhez hasonlót nem találni egész Európában,²³⁶ Manfred Hellmann szerint II. Frigyes Sziciliában kiépített központi hatalmának és a III. Ince korában gyakorlatilag abszolút monarchiává vált Pápai Államnak a példája nyomán épült fel.²³⁷ A dolognak az az érdekessége, hogy a magas fokú centralizáció úgy valósult meg, hogy a Rend felső irányításának székhelye hosszú ideig távol esett Poroszországtól, s csak 1309-ben került összhangba egymással az irányítás és a cselekvés földrajzi vonatkozásban is, amikor Siegfried von Feuchtwangen nagymester Velencéből a Nogat parti Marienburgba tette át székhelyét.²³⁸

A 14. századra európai katonai hatalommá vált rendi állam a grünwaldi vereséggel (1410) hanyatlani kezdett, és sorsa a 13 éves háború (1453–1466) elvesztésével pecsételődött meg.

232. Quellen Nr. 9.

233. H. Boockmann: i.m. 1.

234. Th. Schiemann: i.m. II. 57.

235. Franz Bienemann: Aus baltischer Vorzeit. Leipzig, 1870. 54.

236. Arató E.–Niederhauser E.–I. Tóth Z.: i.m. 268.

237. Gergely Jenő: A pápaság története. Bp. 1982. 117.; M. Hellmann: i.m. 212.

238. Balanyi Gy.: i.m. 9.; H. Grundmann: i.m. 281.; M. Tumlir: i.m. 199.

Utószó

Végigkísérve a Német Lovagrend erdélyi és poroszországi tevékenységét, az önálló államiség megteremtési kísérleteit, az összehasonlítás eredményeit összegezve megpróbálunk választ adni arra a kérdésre, hogy Poroszországban miért sikerült önálló rendi államot létrehozni, s ugyanez a törekvés Erdélyben miért hiúsult meg.

Először az érintett országok uralkodói oldaláról közelítjük meg a kérdést. Ez esetben az első és legfontosabbnak az tűnik, hogy amikor a lovagok kellemetlenné váltak, II. András rendelkezett olyan katonai erővel, amellyel eredményesen fel tudott lépni ellenük, Konrád herceg viszont nem.

Mazóviában egyébként is jóval nagyobb szükség volt a Rend katonai segítségére, mint Erdélyben, ezért itt feltehetően nagyobb toleranciát is tanúsítottak irányában.

A meghódított területekre alapozódó lovagrendi hatalom veszélyét Magyarországon hamarabb lehetett érzékelni, mint Mazóviában. Először is az erdős, mocsaras terepviszonyok miatt a poroszok meghódításának üteme lassúbb volt, mint a kunok felé történő előrenyomulás. Másodsor: Kunország helyzete egyházi vonatkozásban még rendezetlen volt, ez pedig a tényleges helyzet alapján azt jelentette, hogy az új egyházmegyéek megszervezése sem kérdőjelezhetette meg a Rend világi uralmának elsődlegességét. Poroszországnak ellenben már volt kijelölt püspöke, s itt a lovagok egészen 1234-ig annak vazallusai voltak, a meghódított földek csak 1/3 részét kapták meg, így egy ideig nem is tűnt veszélyesnek működésük.

II. András joggal sérelmezhetette, hogy III. Honorius pápa 1224-ben nem csak a meghódított kun földek, hanem a magyar királysághoz tartozó Barcaság felett is rendelkezni akart. IX. Gergely 1234. évi bullája ilyen vonatkozásban nem sértette a mazóviái fejedelmet, hiszen itt csak a pogány porosz területek lettek a Szentszék tulajdonába véve és a Rendnek hűbérül adva.

A kulmi föld nem volt „deserta et inhabitata” mint a Barcaság, sőt a tengeren gyorsabban és nagyobb számban lehetett telepéseket is beköltöztetni Poroszországba, mint Erdélybe, ezért a kolonizáció kérdése itt nem vált feszültségforrássá.

Erdélyben a lovagok az oklevelek szerint királyi területeket is megszálltak és királyi embereket háborgattak, Poroszországban azonban ilyesmiről nincs tudomásunk.

A mongol nyomás miatt a Nyugat felé tájékozódó, a megtérésre és behódolásra is hajlandó kunok politikai, katonai jelentőségét felismerő magyar királyság keleti politikájában új irányvonalat alakított ki, s ebben már nem volt helye a kardmisszió kizárólagosságát képviselő lovagrendnek. A poroszok esetében fel sem merült az önkéntes megkeresztelkedés kérdése, ámbar a Rend ekkor már a katonai tevékenység mellett komoly súlyt helyezett a domonkosok missziójára is.

Végül ide tartozik még az, hogy a lengyel szokásjog alapján történő adományozás esetleges visszavétele jogi vonatkozásban nehezebb volt, mint Magyarországon, ahol a királynak az adományozáskor senkinek a hozzájárulását nem kellett kikérnie.

Ha a Német Lovagrend oldaláról közelítjük meg a kérdést, szintén lényeges különbségeket fedezhetünk fel.

Először is, a Barcaságba nem önálló államalapítási igényekkel települt be a Rend, hanem csak a belpolitikai helyzet ziláltsága kínálta lehetőség volt az, amely

ebbe az irányba mozdította el a lovagokat. A Rend ilyen irányú erdélyi tevékenysége ad hoc jellegű döntések és cselekvések füzérének tűnik, és nem egy minden részletében átgondolt, koncepciós programnak. Poroszországba viszont már kidolgozott, kész cselekvési tervvel települtek be, s ennek az európai rendbirtokok hálózatának kiépülésével az anyagi bázisa is megteremtődött.

Másodszor lényegesnek tűnik, hogy míg a Barcaságot előzetes tájékozódás nélkül vették birtokukba, a kulmi adomány esetében már előzetes felmérést tartottak, II. Frigyes császár révén birodalmi biztosítékot szereztek és a betelepülést hosszas tárgyalások előzték meg Konrád herceggel, hogy a jövőben minél kevesebb veszélyre okot adó tisztázatlan kérdés legyen.

Harmadszor a volt barcasági komtur, Theodoricus helyett Poroszországban új Landmeistert nevezett ki Hermann von Salza, Hermann Balkot, aki már személyében garancia volt egy politikusabb, tárgyalásos politikai irányvonalra.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a poroszországi államalapítási kísérlet sikerrel zárult, s ez a külső körülmények kedvezőbb voltára, valamint a Rend tevékenységének óvatosabb, diplomatikusabb jellegére vezethető vissza.

Így az a kísérlet, amely Magyarországon csak történeti epizódnak tűnt, Lengyelország és a Baltikum történetében már hosszú időre a térség sorsát befolyásoló tényezővé vált.